

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Факультет історії та філософії

(повне найменування інституту/факультету)

Кафедра історії України

(повна назва кафедри)

Д и п л о м н а р о б о т а

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

на тему: «**Діяльність представників козацької старшини в управлінських структурах Гетьманщини у XVIII столітті**»

«Activities of representatives of the Cossack officers in the administrative structures of the Hetmanate in the XVIII century»

Виконав: студент денної форми навчання

Спеціальності 032 Історія та археологія

Майстрок В'ячеслав Анатолійович

Керівник д.і.н., проф. Бачинська О. А. _____

Рецензент к.і.н. Стоянов Ф. Ф.

Рекомендовано до захисту:

Захищено на засіданні ЕК № 1

Протокол засідання кафедри

протокол № __ від _____ 2020 р.

№ __ від _____ 2020 р.

Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувач кафедри

Голова ЕК

(підпис)

Бачинська О. А.
(прізвище, ініціали)

(підпис)

Гребцова І. С.
(прізвище, ініціали)

Одеса – 2020

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ I. Історіографія та джерельна база	7
1.1. Вивчення теми в історичній літературі	7
1.2. Загальний огляд та аналіз джерельної бази	23
1.3. Методологія та методи дослідження	27
Розділ II. Діяльність козацької старшини в першій половині XVIII ст.....	29
2.1. Склад управлінських структур Гетьманщини в перших десятиліттях XVIII ст.....	29
2.2. Зміни управління в складі та функціях Першої Малоросійської колегії	33
2.3. Управління Гетьманщиною за Д. Апостола та між гетьманський період.....	42
Розділ III. Участь старшини в управлінні Гетьманщиною в другій половині XVIII ст.	56
3.1. Діяльність старшини при гетьманові К. Розумовському.....	56
3.2. Участь старшини в управлінні Гетьманщиною під час Другої Малоросійської колегії	62
Висновки	71
Список джерел та літератури	76

ВСТУП

Серед головних проблем української історії, питання дослідження елітарних верст суспільства завжди привертало особливу увагу кращих дослідників. Адже у становому суспільстві еліта – це представники різних суспільних верст, які завдяки своєму багатству, здібностям чи знанням мають економічну чи політичну владу в тому чи іншому регіоні.

Існує і інше поняття еліти нації – поняття яке несе політико-духовне забарвлення. Елітою нації є представники різних суспільних верст, які економічно, політично, і духовно забезпечують інтереси функціонування нації. Серед них одне із визначних місць займає козацька старшина.

У різні історичні епохи першочергову роль відіграють різні типи еліт. Так під час війни – це військова еліта, в час духовних питань – відповідно церковна еліта і т. д. У XVIII ст. в умовах мілітарної держави в оточенні української еліти першочергове значення мала козацька старшина. Тому розв'язання питань, що пов'язані з персональним складом української старшини, та визначення її ролі в управлінні Гетьманщиною є **досить актуальним**. Спеціальні історичні дисципліни зможуть серйозно вплинути на якість, зміст і спрямування досліджень з історії Гетьманщини. Таким чином, через призму досліджень козацької старшини ми зможе зрозуміти суть процесів, які відбувалися на українських землях в XVIII ст.

В сучасних умовах з'явилась нова тенденція до переосмислення та нового опрацювання, здавалося б, давно досліджених та багато разів описаних історичних тем. Схожа тенденція простежується і в історії України. Відносно нещодавно почала зростати зацікавленість історією, походженням та генеалогією козацької старшини, адже в дослідженні старшини зазначеного періоду існує ще чимало не вивченого. Такий ріст зацікавленості серед науковців також пояснюється історичним зв'язком між минулими та сьогоdnішніми реаліями, різниця між якими складає майже три століття.

Крім того, звернення до історичного досвіду є дуже важливим чинником формування національної свідомості, а також сприяє відродженню державної традиції та духовної спадщини, на що сьогодні націлена наша держава. Обрана мною тема має і наукове значення. Зумовлено це тим, що тема функціонування козацької старшини в управлінських структурах Гетьманщини в XVIII ст. на сьогоднішній день досліджена досить фрагментарно, а тому потребує ще додаткових досліджень та доопрацювання.

Таким чином, дослідження даної теми має наукове, практичне та суспільно-політичне значення, що і зумовлює її актуальність.

Мета дипломної роботи: дослідити становище козацької старшини під час обмеження автономії Гетьманщини та визначити представників старшини задіяних в вищих ешелонах влади.

Мета зумовила постановку таких завдань:

1. Систематизувати та охарактеризувати стан джерельної бази.
2. Систематизувати та охарактеризувати стан історіографічних досліджень.
3. Проаналізувати діяльність та становище старшини в часи правління Першої Малоросійської колегії.
4. Визначити місце та роль козацької старшини під час діяльності Гетьманського уряду.
5. Визначити участь старшини під час правління гетьмана К. Розумовського.
6. Проаналізувати діяльність та становище старшини під час діяльності Другої Малоросійської колегії.

Об'єктом дослідження є Гетьманщина в XVIII ст.

Предметом дослідження є генеральна старшина Гетьманщини XVIII ст., місце в управлінських структурах Гетьманщини та її боротьба проти царської влади.

Хронологічними межами дослідження є 1708-1786 рр. Нижня хронологічна межа зумовлена обранням гетьманом Івана Скоропадського та початком обмеження автономії Гетьманщини. Верхня межа пов'язана з тим, що в 1786 р. була ліквідована Друга Малоросійська колегія та управління Гетьманщиною увійшло до загальноросійської системи.

Територіальними межами дослідження є територія Гетьманщини в XVIII ст., зокрема території тодішніх Київського, Переяславського, Полтавського, Прилуцького, Стародубського, Чернігівського, Ніжинського, Миргородського, Лубенського та Гадяцького полків.

У дослідженні застосовані такі **методи**: метод класифікації, за допомогою якого ми розділили джерела та історіографію за тематикою і проблематикою; описовий метод допоміг нам детально охарактеризувати історичні події та явища.

Також було застосовано хронологічний метод, методи аналізу, порівняння та узагальнення. Комплексне використання різних методів дослідження дало нам змогу ефективніше вивчити дану тему.

Наукова новизна дослідження полягає в комплексному вивченні обраних нами джерел та літератури та їх опрацюванню та характеристиці. Вперше проаналізовано становище та діяльність козацької старшини саме українського походження шляхом її виокремлення в управлінських структурах при гетьманах та імперських керівників на території Гетьманщини в період між 1708-1786 рр.

Практичне значення нашого дослідження полягає в тому, що воно розширює наукові знання з історії становища та діяльності козацької старшини. Робота може використовуватися, для ознайомлення із історією діяльності козацької старшини в XVIII ст., при написанні доповідей, рефератів, наукових статей та курсових робіт учнів шкіл, студентів закладів середньо-спеціальної освіти та студентів вищих навчальних закладів.

Апробація. Результати та висновки дослідження були апробовані на VI Міжнародній конференції студентів, аспірантів, докторантів та молодих вчених «Одеські читання: актуальні проблеми всесвітньої історії» (Одеса, 2017 р.), Всеукраїнській науковій конференції “Читання імені академіка М. Є. Слабченка” (Одеса, 2017 р.), 73-й, 74-й щорічних студентських наукових конференціях ОНУ імені І. І. Мечникова (Одеса, 2017, 2018 рр.) та трьох Всеукраїнських наукових конференціях з історії України «Хаджибеївські читання» (Одеса, 2017, 2018, 2020 рр.).

Публікації. За результатами теми дослідження автором було опубліковано 6 наукових статей в збірнику «Українське порто-франко»: наукові студентські праці з вітчизняної історії (Одеса, 2018, 2020 рр.), збірнику Всеукраїнської наукової конференції з історії України студентів та аспірантів «Хаджибеївські читання» (Одеса, 2017, 2018 рр.), в збірнику Матеріали Міжнародної конференції «Одеські читання» (Одеса, 2017 р.) та в збірнику 73-ї звітної студентської наукової конференції ОНУ імені І.І. Мечникова (Одеса, 2017 р.).

Структура роботи: робота складається зі змісту, вступу, трьох розділів (восьми підрозділів), висновків та списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи становить 87 сторінки комп’ютерного тексту, обсяг основної частини становить 73 сторінок. Список джерел та літератури вміщує 116 найменувань.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА

В даному розділі подається класифікація та аналіз джерел та літератури, які ми використали у нашому дослідженні. Для дослідження козацької старшини у нас є значний і різноплановий масив джерельної та літературної бази. Враховуючи особливості даної тематики, особлива увага буде приділятися документам державного походження, адже вони найбільш чисельні. Окрім того, саме документи державного походження в більшості знаходяться у відкритому доступі. У зв'язку з цим ми використовуємо видову класифікацію джерел, запропоновану М. Ковальським.

1.1. Вивчення теми в історичній літературі.

Потрібно відмітити, що темі персонального складу та генеалогії козацької еліти присвячена велика кількість історичних досліджень. Однак різні періоди діяльності козацької старшини в нашій історичній науці досліджені дещо нерівномірно. Так найбільшу увагу наших істориків привертає період Національно-Визвольної війни українського народу під проводом Богдана Хмельницького і, як би це не було парадоксально, стосовно найбільш документованого періоду XVIII ст. ми маємо відносно незначну кількості наукових праць.

Перші спроби історичного узагальнення, які стосуються безпосередньо нашої теми, здійснили у своїх дослідженнях О. Величко «Українська козацька старшина: Актуальні питання сучасної історіографії» [42; с. 17 - 23] та Л. Фицик «Деякі питання сучасної історіографії української козацької старшини» [111; с. 314 – 324], «Сучасна історіографія української козацької старшини» [112; с. 81 – 87]. Саме ці автори відзначають зрушення у дослідженні проблематики і водночас констатують необхідність підняття її на більш фактологічний рівень.

Початком формування історіографії персонально-старшинського складу став період XIX ст. Саме в цей час вийшли перші дослідницькі публікації істориків. Потрібно відмітити, що у різний час, через різні соціально-політичні причини, дослідження теми відбувалися в край нерівномірно.

Сьогодні більшість дослідників поділяють дослідження даної теми на три періоди: дореволюційний або дорадянський період між XIX та початком XX ст., радянський період (власне найдовший період нашої історіографії, який охоплює 1917-1991 рр.) та сучасний, який розпочався з проголошенням державної незалежності України у 1991 р.

Як уже було вказано вище, наукові праці в різні періоди виходили в край нерівномірно. Так найбільшу кількість літератури, яку ми використовуємо в нашому дослідженні, ми отримали у відносно невеликий період незалежності, а найменшу кількість літератури ми отримали в радянський період. Отже, далі в нашому дослідженні ми детально опишемо літературу з кожному періоду.

Переходячи до аналізу ступеня розробки нашої теми у імперський період варто зазначити, що в цей час науковцями був розпочатий процес накопичення фактичного матеріалу. У цьому процесі брала участь велика кількість відомих науковців, а саме: М. Костомаров, М. Білозерський, Д. Бантиш-Каменський, С. Соловйов, М. Майсимович, О. Лазаревський, В. Модзалевський, В. Липинський, Г. Милорадович, Д. Багалій, В. Барвінський, М. Грушевський, М. Ястряб, В. Гермасимчук, І. Каманін та Д. Коренець. В подальшому наукові праці цих дослідників ми будемо використовувати у своїй роботі. В своїх дослідженнях усі вони, так чи інакше, торкалися питань козацької старшини.

Очевидно в силу обставин історичної дійсності, в якій жили ці дослідники, простежується певна тенденція негативного ставлення до гетьманів, генеральної старшини та козацтва в цілому. До таких авторів можна віднести Д. Бантиша-Каменського та його працю «История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетьманства» [37], М. Маркевича та С. Соловйова «История России с древнейших времен» [107].

Загалом їх ставлення до козацтва привело до зменшення зацікавленості в цій темі. Однак в їхніх працях згадані деякі полковники лівобережної України, які особливо відзначилися в своїй військовій чи політичній діяльності.

Окремої уваги заслуговують історики, які досліджували персональний склад та генеалогію козацької старшини. Серед них ми відзначили М. Білозерського, який зібрав значні матеріали про відомі козацькі родини Іскрицьких та Остряньських. Також значний внесок у цьому напрямку здійснили Олександр Лазаревський та Вадим Модзалевський. Саме вони сформувавши основні напрямки дослідження та здійснили найбільший вклад у розвиток дослідження козацької старшини. Потрібно також виділити М. Костомарова, який у своїй праці «Козаки. Исторические монографии и исследование» [66] приділив немало уваги гетьманам та генеральній старшині, яка їх оточувала.

Зокрема О. Лазаревський займався дослідженням дворянських родин, які походили від козацької старшини. Так він намагався дослідити історію козацьких полків через призму біографій їх старшин. Тому сьогодні ми маємо значний комплекс літератури по біографіям старшини Переяславського, Чернігівського, Гадяцького, Стародубського, Лубенського, Ніжинського та Полтавського полків.

Серед цих досліджень є чимало робіт, що присвячені родинам Безбородків: «Очерки Малороссийских фамилий. Безбородки» [78; С. 31 – 314] та «Генеральный писарь Андрей Безбородко (1711–1780)» [75; С. 135 – 140], Полуботків: «Говорил ли Полуботок Петру Великому речь, приводимую Конисским» [76; С. 9 – 19], Лизогубів: «Люди Старой Малороссии. Лизогубы» [77; С. 101 – 125], Скоропадських: «Семья Скоропадских (1674–1758). Люди старой Малороссии» [79; С. 726 – 727] та багатьох інших, чиї потомки неодноразово знаходилися в вищих ешелонах управлінських структур Гетьманщини.

Ще одним відомим представником цього напрямку і найвідомішим генеалогом козацької старшини є В. Модзалевський, який підготував та

опублікував чотири томи «Малоросійського родовідника» [83], [84], [85], [86], що став фундаментом для багатьох праць по генеалогії козацької старшини. За підрахунками істориків у чотири томи було включено родоводи 234 сімей. У своїх працях В. Модзалевський згадував багатьох представників генеральної старшини. Окрім того, він уточнював дуже важливі для нашого дослідження деталі, а саме: походження, місце навчання, посади які займала старшина протягом своєї служби та періоди їх перебування при владі. Таким чином, з його праць ми отримуємо інформацію про генеральну старшину XVIII ст., що є особливо цінним для нашого дослідження.

Поступово розширювалося коло історичних робіт і з інших напрямків досліджень, так В. Бец та А. Антонович у 1885 р. видали працю «Исторические деятели юго-западной России в биографиях и портретах» [33], яка була присвячена біографії гетьманів. В даній роботі було також описано їх найближче оточення яке, як правило, перебувало у вищих ешелонах влади.

Були і інші науковці, які досліджували біографії відомих козацьких родин, серед таких є А. Василькович, який видав працю «Семейство Разумовских Т.1» [41], де він дослідив біографію К. Розумовського. Також особливо цінним доповненням до цих матеріалів для нас стали дані зі збірки «Российская родословная книга» П. Долгорукова, де були зібрані родоводи козацької старшини, яка пізніше увійшла до російського дворянства [61].

Окремо потрібно виділити такі праці М. Слабченка: «Судівництво на Україні XVII–XVIII ст.» [103] та «Центральные учреждения Украины XVII–XVIII ст.» [104], де досліджується питання козацьких урядів та козацької старшини.

Зосереджуючи увагу на огляді історіографії цього періоду, слід відзначити вклад М. Грушевського. Хоч він і не займався дослідженням персонального складу козацької старшини, однак на сторінках його робіт, де аналізується історія козацтва, можна зустріти згадки про генеральну старшину. Окрім цього М. Грушевський в своїх працях: «Історія України – Руси. Т.9.Ч 2»

[55], «Грушевський М. Історія України – Руси. Т. 9. Ч. 1.» [56] та «Грушевський М. Иллюстрированная история Украины с приложениями и дополнениями» [54] вперше вказав на окремих генеральних старшин, чії імена раніше не були нам відомі.

Отже, проаналізувавши всю вище перераховану літературу, ми можемо стверджувати, що дореволюційний період характеризувався так званим нагромадженням фактичного матеріалу з даної теми. В цей період вийшла значна частина наукових праць, які ми використаємо в нашому дослідженні. Також потрібно відмітити, що більша частина праць цього періоду зосереджена на генеалогічних дослідженнях козацької старшини.

Другий період стосується досліджень нашої проблематики в радянській історіографії. Він характеризується своєю нерівномірністю з вивчення обраної тематики. Історики виділяють три підперіоди накопичення історичних досліджень: I – 1917 – 1930 рр.; II – 1930 – ті – перша половина 50 – х рр.; III – друга половина 50 – х – 1991 р.

З утвердженням радянської влади в Україні склалися нові умови, в яких мусили працювати історики. В цей час багато з них припинили свою діяльність, а велика частина науковців була змушена емігрувати, тим самим втративши можливість продовжувати свої наукові дослідження. Однак у цей час естафету прийняло наступне покоління істориків.

Розпочали свою наукову діяльність Л. Окіншевич, С. Шамрай, М. Ткаченко, І. Бойко, О. Грушевський, К. Козубенко, О. Оглоблин та І. Крип'якевич. Також свої дослідження продовжував М. Грушевський, а за межами УРСР розпочали свої дослідження М. Возняк, Д. Дорошенко, В. Бідов та С. Наріжний, чії праці ми використовували в нашому дослідженні.

У своїх роботах Д. Олянчин дійшов до цікавого висновку, що козацька старшина – це проміжна ланка між поміщиками та селянами-кріпаками. Вони є представниками напівшляхетського та напівселянського землеволодіння, які

мають ряд службових повинностей. Саме цю гіпотезу він обґрунтував у своїх працях.

Окрім того, багатий фактичний матеріал дали нам праці Л. Окіншевича. У його роботах «Центральні установи України-Гетьманщини XVII-XVIII вв. Ч. 1. Генеральна рада» [90; С. 253 – 254] та «Центральні установи України-Гетьманщини XVII–XVIII ст. Ч. 2. Рада старшини» [91; С. 1 – 352], ми можемо знайти іменна козацьких старшин, яких раніше дослідники не згадували.

Окрім того Л. Окиншевич, у своїй праці «Генеральна старшина на Лівобережній Україні XVII–XVIII ст.» [88; С. 152 – 157], одним із перших звернув увагу на церемоніальний характер посади хорунжого. Також в своїх роботах О. Окиншевич доволі детально описав механізм реалізації старшиною своєї політичної влади та дійшов висновку що сьогодні це питання є ще недостатньо дослідженим та заслуговує подальшого розвитку.

Серед історіографічних сюжетів, потрібно виокремити роботи О. Прицака, «Рід Скоропадських (Історико - генеалогічна студія)» [97; С.20 – 31], де він багато років досліджував біографії та родоводи гетьманів І. Мазепи, П. Орлика та І. Скоропадського

Окремо потрібно виділити дослідження істориків діаспори в 1940-х рр. В еміграції Л. Окиншевич видав працю «Значне військово товариство в Україні-Гетьманщині XVII-XVIII ст.» [89], де він вперше в українській історіографії почав досліджувати «неурядову старшину». Історик у своїй роботі розглядав причини її виникнення, особливості розвитку і, найголовніше, її зв'язки з урядовою старшиною. На його думку, дослідження персонального складу козацької старшини є наріжним каменем аналізу будь-якого вивчення різних категорій життя Гетьманщини.

Серед інших праць, які виходили в обраний період, потрібно відзначити роботи Б. Крупницького: «Гетьман Данило Апостол і його доба» [74]. Де було досліджено правління гетьмана Д. Апостола, його родовід та політику яку гетьман впроваджував зі своїм найближчим оточенням.

У 1930-1950-х рр. відбувається чергове згорання досліджень, адже козацька старшина в цей період характеризувалася, як класовий ворог трудящих. Через це відбувалася певна стагнація в історичних дослідженнях, а ті праці, які все-таки виходили відзначалися високою політичною заангажованістю. Неактивними в цей час були і дослідники української діаспори. Тому з цього періоду в нашій роботі не представлена жодна праця, яка була би присвячена нашій темі.

Починаючи з кінця 1950-х рр., коли відбулася певна лібералізація політичного режиму, з'являються праці на сторінках яких, ми можемо знайти інформацію для нашого дослідження. Серед таких досліджень варто відзначити працю В. Дяченко «Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII - початку XVIII ст.» [63]. Таким чином В. Дяченко у своїй роботі «Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст.» розглядав різні питання суспільно-політичного розвитку, згадував імена козацьких старшин XVIII ст. [63].

В свою чергу у монографії «Гетьман Іван Мазепа та його доба» О. Оглоблин [87] відзначив посаду генерального обозного та генерального судді, також частково дав нам інформацію про ці посади за часів гетьманування І. Скоропадського [87, с. 149 – 158].

Дані праці, у питанні персонального складу гетьманських владних структур, за змістом і наявністю джерел значно поступалися дослідженням попередніх періодів. Однак це був значний крок вперед, з цього часу почав відроджуватися інтерес науковців до старшинських персоналій та складу урядів Гетьманщини.

Починаючи з 1970-х рр. в українській історіографії починається поступовий відхід від класових оцінок, а на перший план виходить об'єктивність досліджень. В цей час починають прокладати собі дорогу історики нового покоління. Серед яких в перших О. Апанович, та її праці

«Збройні сили України першої половини XVIII ст.» [35], «Урядові службовці Гетьманщини – українська інтелігенція XVIII ст.» [36].

Дослідник О. Путро зі своїми роботами «Левобережная Украина в составе Российского государства во второй половине XVIII в. (Некоторые вопросы социально – экономического и общественно – политического развития)» [98], «Генеральный опис 1765 – 1769 pp. як джерело для вивчення соціально – економічних відносин на Лівобережній Україні в другій половині XVIII ст.» [100; С. 74 – 82].

Варто згадати Г. Швидько та її роботи «Еволюція українського козацтва Гетьманщини в другій половині XVII–XVIII ст.» [114; С. 14 – 17], В. Борисенко «Соціально – економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст.» [39] та О. Гуржій та його робота «Формирование крупного феодального землевладения козацкой старшины на Левобережной Украине (вторая половина XVII – 60 – е годы XVIII вв.)» [57; С.153 – 162]. В цих роботах автори звертають увагу на фінансове та майнове становище, формування її як еліти і політичну, і економічну.

В 1978 р. була опублікована монографія Ю. Гаєцького «The Cossak Administration of the Hetmanate» [116], в якій детально досліджено персональний склад козацької старшини. В цій роботі вчений використав нові джерела, які були не доступні для наших вітчизняних дослідників. Основним джерелом були відомості про 2866 урядових старшин за період з 1648 по 1782 pp. Дана робота стала однією з фундаментальних праць по історії козацької старшини.

Однак сучасні дослідники вважають, що автор не критично підходив до відбору згадок про старшину, особливо в останній період її існування, коли паралельно з посадами існували однойменні звання.

Окремо потрібно виділити історіографічні розвідки В. Сенютовича-Бережного, та його працю «Козацтво та боротьба старшини – шляхти на Гетьманщині за визнання за нею російським урядом прав дворянства» [102], де

були досліджені головні тенденції входження козацької старшини до складу російського дворянства. Автор відзначився глибоким знанням джерельної бази, кваліфікаційними висновками та переконливою аргументацією.

У роботі О. Субтельного «Український сепаратизм на початку XVIII ст.» [109] було досліджено діяльність соратників І. Мазепи. В своїй роботі він залишив деякі зауваження, щодо загальних тенденцій розвитку старшинських посад в XVIII ст. Так автор стверджував, що на початку XVIII ст. з 1.1 млн осіб, які в той час мешкали в Гетьманщині, до старшини належало лише близько 1000 родин. Ці родини, здебільшого, були вихідцями з Правобережжя та були потомками православної української знаті [109; С. 12]. Проте, дослідник стверджує, що переважна більшість старшини походила з козацьких урядовців і реєстрового козацтва доби Національно-визвольної революції [109; С. 12].

Отже, якщо підсумувати усе вище сказане, то можна дійти висновку, що в радянський період дослідження нашої теми було досить обмеженим, особливо це стосується перших двох підперіодів: I – 1917 -1930 рр.; II – 1930-ті – перша половина 50-х рр. Багато в чому це було пов'язано не з відсутність інтересу до теми у науковців, а з політичною ситуацією, яка склалася в той час в Україні.

Однак, починаючи з другої половини 50-х років, у зв'язку з пом'якшенням режиму, починають з'являтися роботи, які були безпосередньо присвячені нашій темі. Особливо це помітно, коли починають публікуватися роботи нового покоління істориків. Проте політична ситуація все ще давала про себе знати і це сильно обмежувало можливості для наших дослідників. Тому часто ці роботи були поверхневими та без потрібного критичного аналізу. Зовсім іншою була ситуація за кордоном, де політична кон'юнктура не обмежувала дослідників. Тому не дивно, що найбільш фундаментальні праці, які були присвячені нашій темі, вийшли саме за межами України.

Переходячи до питання активізації досліджень історії Гетьманщини XVIII ст. на сучасному етапі, ми можемо стверджувати, що найбільша кількість історичних праць з досліджуваної теми припала на період, коли Україна

здобула свою незалежність. Нові політичні умови повністю розв'язали історикам руки, відбувається певне переосмислення питання дослідження персонального складу козацької старшини.

Першим це питання ще в радянський час підняв Я. Дашкевич, який своїми науковими публікаціями, такими як: «Полково-сотенний лад XVII-XVIII століть на Україні – штучна «біла пляма» [60] та історичними розвідками, закликав багатьох дослідників по-новому подивитися на, здавалося б, давно з'ясовані питання. Саме Дашкевич намітив подальший шлях для багатьох сучасних істориків на дослідження персонального складу старшини, її адміністративно-територіального поділу, суспільного устрою і багато іншого.

У період незалежності відбувається активний розвиток української історіографії, простежується неймовірне пожвавлення досліджень персоналістики козацької старшини. Основними дослідниками цієї тематики були В. Борисенко, В. Горобець, О. Гуржій, М. Крикун, Ю. Мицик, О. Путро, В. Сергійчук, В. Смолій, В. Степанков, Т. Чухліб, В. Кривошея, І. Кривошея та І. Белашов. Всі ці дослідники внесли неймовірний вклад у дослідження козацької старшини, можна навіть говорити що їх роботи сьогодні є фундаментальними для її дослідження.

Попри те, що дослідження В. Смолія не було присвячено саме діяльності козацької старшини, однак його детальне вивчення козацтва не могло обійти тему старшини. У своїх дослідженнях «Прояви соціальної свідомості учасників народних повстань на Лівобережній Україні, Запорозжжі» [106; С. 231 – 251] та «Українська державна ідея XVII–XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації» [105] історик вивчав питання становлення та розвитку держави, феномену козацтва, функціонування української козацької держави [106; С. 231 – 251]. Вчений також сформував новий простір на якому досліджувалась козацька старшина та державні інституції, де ця старшина була задіяна [105].

Поміж дослідників старшинської тематики особливу увагу заслуговує В. Панашенко. Її публікації «Соціальна еліта Гетьманщини (друга половина XVII–XVIII ст.)» [95], «Полкове управління в Україні (середина XVII–XVIII ст.)» [94], «З історії національних державних інституцій: Генеральна військова канцелярія» [93; С. 252 – 276] дають нам змогу отримати значну інформацію про полково-сотенний устрій Гетьманщини та про різні аспекти життя соціальної еліти.

Велике значення для дослідниці мало питання політико-правового статусу козацької старшини. Так вона вивчала процес входження козацької старшини в стан шляхетства, а потім дворянства. Дослідниця намагалася простежити причини соціально-економічного протиріччя в середовищі козацької старшини, надаючи саме цьому чиннику вирішальну роль в історії Гетьманщини.

В роботі І. Белашова «Глухів – столиця Гетьманщини (До Глухівського періоду історії України (1708-1782 рр.))» [38] було доволі детально описано становище української старшини в умовах існування Гетьманського уряду, а також вказано всіх високопоставлених старшин того періоду.

В роботі О. Коваленка «Гетьман Павло Полуботок» [64], досліджено політику гетьмана та його найближче оточення. Б. Крупницький видав працю «Гетьман Данило Апостол і його доба (1727 – 1734)» [74], де описав натиск з яким російський уряд тиснув на старшину під час гетьманування Данила Апостола, а також проаналізував особливості політики Гетьманату тієї доби.

Велике значення для нас мають праці Н. Яковенко «Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст.» [115] та А. Макидонова «Персональний состав административного аппарата Новороссии XVIII века» [80], де дослідники вивчали генеалогію, персональний склад та політику старшин на їх посадах.

Одним із найважливіших напрямків дослідження Гетьманщини для істориків у період незалежності стало дослідження державотворчої діяльності

козацької старшини. В першу чергу це стосувалося функціонування установ української держави. Так до поля зору дослідників потрапили питання функціонування Генеральної військової канцелярії, Генерального військового суду, Канцелярії Малоросійської скарбу, канцелярії Генеральної артилерії, Комісії військових судів. Окрім питання функціонування були розглянуті також питання їх внутрішньої структури, особового складу та шляхи вирішення ними державних та військових справ.

Доволі продуктивно в руслі козацької бібліографії працює Ю. Мицик, багаторічні пошуки джерел, дали йому змогу вийти на новий рівень досліджень біографій козацької старшини. А у публікації «Меншиков Олександр Данилович» [82] було доволі детально проаналізовано документи, які відносяться до теми конфлікту князя та Першої Малоросійської колегії, що істотно вплинуло на історію нашої крани.

Попри те, що в період незалежної України з'явилося чимало історичних праць, які присвячені козацькій старшині, більшість із них праць присвячені періоду XVII ст. Сьогодні багато істориків намагаються змістити центр історичних досліджень козацької старшини з Національно-Визвольної Війни під проводом Б. Хмельницького до менш досліджуваного періоду XVIII ст. Так, сучасні історики все більше намагаються розкрити проблеми, які пов'язані з гетьманами XVIII ст. та їх оточенням.

Так, Н. Герасименко опублікував роботу під назвою «Данило Апостол», де він досліджує постать гетьмана, його політику та найближче оточення з середовища генеральних старшин [44; С. 388 – 345]. О. Гуржій, опублікував праці «Гетьман Іван Скоропадський» [58] та «Гетьманська Україна» [59], в яких досліджує не тільки теоретичні, а й біографічні моменти гетьманування І. Скоропадського. У своїх роботах він уточнює персональний склад його найближчого оточення, яке відповідно і займало найвищі ешелони владних структур.

Окрім цього О. Гуржій у своїй праці «Гетьман Іван Скоропадський» аналізує родовід гетьмана, та його політичну кар'єру у старшинській ієрархії [58; С. 13 – 15]. Праця є узагальненням усього величезного матеріалу, що опрацював дослідник протягом багатьох років. В роботі викладено здебільшого новий матеріал та використано нові підходи до вивчення питання.

Із праці Д. Дорошенка «Нарис історії України. Т. 2 (від половини XVII століття)» [62] ми отримали інформацію про останні роки гетьманування Івана Скоропадського, його оточення та спробу не допустити утворення Першої Малоросійської колегії. Також у роботі Б. Сушинського «Козацькі вожді України» [110] ми знайшли цікаві відомості із біографій гетьманів. У свою чергу О. Путро в праці «Останній гетьман України Кирило Розумовський» [101; С. 140 – 149] займався дослідженням діяльності гетьмана О. Розумовського та його взаємодією зі старшиною.

Активно розвиваються дослідження регіональної історії полків та сотень. На сторінках цих праць ми часто можемо знайти інформацію про козацьку старшину, яка була задіяна у владних структурах Гетьманщини. Так І. Кривошея захистила першу в Україні кандидатську дисертацію «Козацька старшина Переяславського полку (1648–1782)» [73] та видала праці, які були присвячені персональному складу та генеалогії козацької старшини, зокрема Переяславського полку.

Окремо потрібно виділити роботи В. Кривошеї, який видав ряд фундаментальних праць по дослідженню козацької старшини серед яких для нашого дослідження цінними є: «Козацька еліта Гетьманщини» [69], «Етнічний склад української козацької старшини (1648–1782)» [68], «Українська козацька старшина. Ч. 2.» [72], «Національна еліта Гетьманщини (Персональний склад і генеалогія. 1648–1782 рр.) Ч.1» [70], «Національна еліта Гетьманщини (Персональний склад і генеалогія. 1648–1782 рр.) Ч.2» [71], «Національна еліта Гетьманщини (Урядники гетьманської адміністрації: реєстр) Ч.2» [72], «Неурядова старшина. Гетьманщини» [67].

Сьогодні багато дослідників вважають В. Кривошею одним із найвидатніших дослідників козацької старшини. Йому належить ряд наукових статей та монографій, які зробили серйозний внесок в українську історіографію. Хоч автор і здебільшого займався дослідженням полкової і «неурядової» старшини. Серед його праць є роботи, які присвячені нашій темі. Дослідник вивчав постаті гетьманів, персональний склад української старшини, її генеалогію та, що найважливіше, її місце в управлінських структурах Гетьманщини. Беручи до уваги такий великий комплекс історичних досліджень, багато робіт дослідника представлено в нашій роботі.

Також існують і інші погляди на дослідження козацької старшини, які активно розвиваються. Сьогодні історики працюють над дослідженням козацької старшини через призму її участі у системі освіти. Серед таких напрямків першочергове значення має навчання старшинських дітей, як правило і майбутніх старшин у найкращому навчальному закладі Гетьманщини, Києво-Могилянській академії. Так З. Хижняк видала працю «Історія Києво-Могилянської академії» [113; С. 138 – 140]. У зв'язку з цим першочергове значення мають біографи козацьких старшин в енциклопедичному виданні «Києво-Могилянська академія в іменах». Також значні узагальнення щодо цієї проблематики здійснені і на сторінках «Енциклопедії історії України».

Також останнім часом були опубліковані дослідження які безпосередньо стосуються нашої теми. В них дослідники уточнювали структуру старшинських урядів, уявлення про старшинський уряд було доповнено такими посадами як: старший полковий канцелярист, полковий підканцелярист, сотенний канцелярист, виборний городовий отаман полкового міста.

Також була акцентована увага на падінні ролі генерального обозного та піднесенні генерального писаря в управлінських структурах Гетьманщини. Дослідникам вдалося дослідити структуру старшинської урядової та неурядової ієрархії. Окрім того, були подані тенденції еволюції значного товариства, було вказано, що отримання такого статусу передувало входженню до складу

старшинського уряду. Було виявлено та складено перелік значних військових товаришів.

Однак сьогодні в дослідженнях ще спостерігається немало прогалин. Багато в чому ці прогалини, окрім наших вітчизняних дослідників, намагаються заповнити і дослідники діаспори. Так у монографії З. Когута «Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини, 1760–1830» [66] розглядається діяльність багатьох старшин в останні роки існування Гетьманщини. А у роботі О. Струкевича «Україна – Гетьманщина та Російська імперія протягом 50-80-х рр. XVIII століття (політико-адміністративний аспект проблеми)» [108] описується процес поглинання управлінських структур Гетьманщини, де більшість посад займала козацька старшина в Другій Малоросійській колегії. В даній роботі ми можемо знайти детальні свідчення про політичний стан козацької старшини, уряди, які вона займала, та час їх перебування на даних посадах.

Вже загаданий раніше Ю. Гасцький у своїй праці «Сторінки з побуту Гетьманщини: вибір полковника» [43; С. 47-48] ще раз повернувся до дослідження генеральної старшини та вивчав процедуру виборів полковника. Потрібно також загадати й окремі статті, які були присвячені козацькій старшині: «Спілкування чужинців з козаками», «Гетьманські універсали в Америці», «Як козаки підтримували братство», «Британці у козацькому війську», в яких історик обґрунтовував свої ідеї, які він зробив у попередній монографії [116], але при цьому доповнюючи їх новими матеріалами.

Велике значення на наше дослідження мала робота відомого українського дослідника В. Горобця. У своїй монографії «Влада та соціум Гетьманату» [45] В. Горобець досліджував різноманітні соціальні та політичні організації Гетьманщини. Також автор у своїх роботах «Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII – першої чверті XVIII ст» [47], «До питання про еволюцію гетьманської влади в Україні у першій третині XVIII ст.» [48], «Павло Полуботок» [49], «Присмерк Гетьманщини: Україна в

роки реформ Петра I» [50] та «Українсько-російські політичні відносини другої половини XVII–XVIII ст.: тенденції, характер, етапи Український» [51], реконструював інституційну модель організації влади гетьманату, з'ясував механізми функціонування окремих елементів центральних та місцевих владних структур Гетьманщини та простежив шляхи службового зростання старшин.

Окрім того автор з акцентував увагу на судочинстві Гетьманату, відтворив способи реалізації владних повноважень козацьких старшин у цій сфері, а також з'ясував вигоду суддів від судового та позасудового розв'язання конфліктів [48]. Окрім того, у роботах М. Горобця «Малоросійська колегія та реформи державного устрою України. 1722 – 1727 рр.» [52] та «Волимо царя східного...Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава» [46] була досліджена козацька старшина під час Першої Малоросійської колегії.

Таким чином проаналізований вище історіографічний доробок показує що до нашої проблематики, дослідники зверталися, ще на початку XIX ст. оцінка значення старшини в управлінні гетьманщиною була як позитивна так і негативна, в залежності від панування ідеологічної складової. саме після проголошення незалежності України було видано найбільшу кількість досліджень, які присвячені нашій темі. І це цілком зрозуміло, адже окрім того, що історики могли працювати без цезурних обмежень, вони також отримали доступ до раніше недоступних джерел. Ці фактори, разом з певним національним піднесенням, дозволили історикам зробити прорив в дослідженні козацької старшини.

Це можна побачити, якщо подивитися на кількість праць, які виходили в попередні періоди та кількість праць, які вийшли в період після 1991 року. Однак і сьогодні існують певні прогалини в цій тематиці, що змушує істориків далі працювати над проблемою та випускати нові праці які стосуються Гетьманщини та козацької старшини.

1.2. Загальний огляд та аналіз джерельної бази.

Усі джерела, які ми використали для нашого дослідження, задля зручності ми поділимо на такі групи – види: документи державного походження, це документи місцевих та центральних органів влади. А також громадського та приватного походження. Потрібно вказати, що основна маса документів, які ми використовували для нашого дослідження – це документи українського та російського походження. Серед цих документів були: законодавчі акти, актові джерела, правочинні документи та деякі матеріали статистичного походження.

Для дослідження персонального складу старшини ми використовували інформацію з компутів бунчукових та значкових товаришів під назвою щорічні «Ведомості». В даних компутах можна зустріти інформацію про старшину кожного полку. Цю інформацію в більших обсягах ми також можемо отримати зі зведених реєстрів старшини Гетьманщини, однак доступ до цих реєстрів є обмеженим і більшість документів немає у вільному доступі.

З цих щорічних «Ведомостів», ми можемо отримати інформацію про неурядову старшину XVIII ст. Для цього ми використовували джерело: «Обрання Кирила Розумовського гетьманом» [26; С. 52 – 61].

Наступною групою джерел є публічні правові акти. Дані документи особливо цінними для нас, адже в них містяться інструкції козацьким послам, в яких згадані старшини, що підписували подібні укази. публічні правові акти дають нам доволі точну картину перебування в уряді тих чи інших осіб.

Серед законодавчих актів, важливу інформацію щодо старшини ми отримуємо із універсалів гетьманів та полковників. Багато із цих універсалів, також є в відкритому доступі і систематизовані по особовому принципу гетьманства. В дослідженні ми також використовували законодавчі акти гетьмана Івана Скоропадського «З документації гетьмана Івана Скоропадського» [7; С. 99 -105].

Також велике значення для нас має корпус універсальних листів полковників останньої чверті XVII – XVIII ст., адже в них згадується велика кількість старшин та посади, які вони займали, а саме зібрання «Універсали Павла Полуботка (1722 – 1723)» [32].

Окремо потрібно виділити документи органів Російської імперії, які залишили для нас велику кількість джерел та є найбільшою за кількістю нашому дослідженні. До таких можна віднести: царські та імперські грамоти, матеріали Сенату, приказів Московської держави: рішення Верховної Таємної ради: «Протоколи, журналы и указы Верховного Тайного Совета. 1726–1730» [28], Кабінету міністрів: «Бумаги Кабинета Министров императрицы Анны Иоанновны. 1731–1740» [3].

Ділова документація Сенату російської імперії: «О бытии в Малороссии Гетману по прежним правам и обыкновениям» [15], «О зависимости почт, в Малороссии учрежденных, от Почтового Департамента» [16], «О непродаже в Малороссии земель и грунтов Великороссиянам» [17], «О передаче Малороссийских дел в ведомство Коллегии Иностранных Дел по прежнему» [18], «О предоставлении Генерал-Лейтенанту Князю Шаховскому из Войсковой Канцелярии дел с мнением всех членов оной Канцелярии, а по секретным делам одного своего мнения» [19], «О сборе с Малороссиян доходов, по пунктам Гетмана Богдана Хмельницкого, и об отмене положения Военной Коллегии о доходах с Малороссиян» [20], «О состоянии Малороссийскому Правлению под ведением Сената и об учреждении для сего особой Канторы под именем Канцелярии Малороссийских Дел» [21], «О упразднении Малороссийской Коллегии» [22], «Об учреждении в Глухове Малороссийской Коллегии и о назначении в оную присутствующим Бригадира Вельяминова. – С приложением инструкции, данной по сему предмету ему Бригадиру Вельяминову» [23], «Об учреждении Комиссии для управления отписных в казну Малороссийских маетностей и о бытии оной под главною дирекцією Министерской Канцелярии» [25], «Об учреждении в Малороссии, вместо

Гетманского Правления Малороссийской Коллегии» [24], «Решение, учиненное по Его Императорского Величества указу в Верховном Тайном Совете на поданное прошение Войска Запарожскаго обеих сторон Днепра, Гетмана Апостола. – С присовокуплением данной им присяги» [31]. «Прошение сотников Черниговского полка о козачьих обидах, поданное имп. Елизавете в 1744 г.» [29].

Ці документи зберегли багато вказівок російської адміністрації про козацькі уряди, делегації та гетьманських гінців. Важливими джерельними даними є також царські грамоти, щоденні записки і листування: С. Белокуров «Дневальные записки приказа Тайных Дел 1765–1783 гг» [2; С. 49 – 56].

До окремої групи джерел потрібно віднести наративні джерела. Так козацькі і монастирські літописи містять дані близьких до монастирів чи авторів людей, як правило там йдеться про гетьманів та наближених до нього осіб. До таких джерел відносяться літописи С. Величка: «Величко Самійло. Літопис. Переклав з книжної української мови Валерій Шевчук» [4], Г. Грабянки «Літопис гадяцького полковника Григорія Граб'янки. Переклад зі староукраїнської Р. Г. Іванченко» [10], Самовидця «Літопис Самовидця. Видання підготував Я. І. Дзира» [11], хроніка Ф. Софоновича «Летописец» Дворецких. Издательство Мыщыка Ю.А.» [1; С. 219 – 234].

Також цінними джерелами є щоденники старшини «Дневные записки Малороссийского Подскарбия Якова Марковича. 1716–1745» [6], Я. Маркович «Дневник генерального подскарбия Якова Марковича. 1717–1767 гг.» [12], [13], адже в своїх щоденниках старшина часто згадувала своє близьке оточення чи співслужбовців.

Велике значення для нас мають зібрання документів приватного походження окремих старшинських родів. Дані документи дозволяють нам системно і глибоко вивчати родоводи, походження, переміщення по службі, шлюбність та народжуваність цих сімей. Окрім того, ці дані мають велике

значення для дослідження генеалогії старшин. Нажаль, більшість документів не опубліковані та знаходяться в архівах.

Крім усіх вище зазначених джерел, варто також вказати на те, що в XIX ст. були опубліковані цілі збірники документів, які безпосередньо стосуються нашої теми, серед яких: «Материалы для отечественной истории, изданные М. Судиенко» [14] та «Памятники, издаваемые Киевской Комиссией для разбора древних актов» [27]. Значна частина опублікованих джерел з нашої теми знаходиться в тритомнику «Ділова документація Гетьманщини в XVIII ст.» [5].

Отже, як уже зазначалося основу джерельної бази нашого дослідження складають саме документи державного походження і це очевидно, враховуючи специфіку нашого дослідження. Саме документи державного походження дають можливість дослідити старшину яка знаходилася у владних структурах.

Другі за значенням для нашої джерельної бази є документи особистого походження, їх ми використовуємо для встановлення генеалогії старшинських родів, і зрештою, написання просопографічних портретів, що є частиною нашого дослідження.

Потрібно відмітити, що джерельна база з історії Гетьманщини є досить об'ємною. Однак сьогодні більшість джерел, такі як козацькі реєстри і різні описи, знаходяться лише в архівних матеріалах і, як правило, в різних містах України, тому в нашому дослідженні ми не змогли використати усі статистичні джерела, в тому числі і дані козацьких реєстрів.

Однак, охарактеризована вище джерельна база, відзначається різносторонністю і забезпечує вирішення поставлених в нашому дослідженні завдань, а саме: дослідження членів управлінських структур Гетьманщини та опис їх просопографічних портретів.

1.3. Методологія та методи дослідження.

Враховуючи мету та завдання нашого дослідження, а також те, що воно наповнене великим фактологічним матеріалом, ми притримувалися наступних методів дослідження: принцип історизму вимагав досліджувати історичне явище невідривно від процесу в якому воно відбувалося. Даний метод також вимагає бачити не лише сам історичний факт, а й його взаємо зв'язок з іншими явищами, пов'язуючи їх в одну систему та цілісність. У нашому дослідженні, цілісністю є генеалогічні, родові та службові взаємозв'язки. Принцип історизму у вивченні старшини, вимагає від нас врахування різноманітного фактологічного матеріалу.

Наступний принцип, який ми використовували в нашому дослідженні, це принцип об'єктивності, він вимагав від нас врахування усіх доступних нам джерел, їх аналіз, зіставлення всіх доступних нам згадок та фактів і на їх основі прийти до відповідних висновків. Такий метод дозволив підібрати джерела, які безпосередньо стосуються теми нашого дослідження та уникнути перенавантаження нашої роботи невідповідними джерелами та зайвим фактологічним матеріалом.

І останній принцип, якого ми дотримувалися в нашому дослідженні, це принцип системності, який дозволив нам досліджувати представництво козацької старшини, як самодостатню систему.

Також в нашому дослідженні ми використали наступні методи: метод класифікації ми використовували для детального вивчення історіографічної та джерельної бази, за допомогою нього ми розділили наші джерела та історіографію за тематикою і проблематикою. Описовий метод допоміг нам детально охарактеризувати історичні події та явища. Хронологічний метод допоміг вивчати матеріал в хронологічній послідовності. Даний метод, ми використовували на всіх етапах написання нашого дослідження.

Також за допомогою логічного методу ми аналізували діяльність старшини протягом XVIII ст.. Структурно персональний метод дозволив нам заповнити наше дослідження конкретними даними, тобто аналізом біографій

старшин, які обіймали головні посади у Гетьманщині, та їх емоційно-вольової характеристики,

У генеалогічній частині нашого дослідження ми використовували біографічний метод, який дозволив нам встановити походження старшини, їх родоводи та між родинні зв'язки.

Синтетичний метод, надав нам змогу детально дослідити структуру влади Гетьманщини у XVIII ст., що є одним із головних завдань нашого дослідження.

Отже, ми можемо дійти висновку, що комплексне використання різних методів дослідження дало нам змогу ефективніше підійти до вирішення завдань нашої роботи.

Розділ 2

ДІЯЛЬНІСТЬ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XVIII СТ.

У розділі розглядаються причини початку обмеження України, основні напрямки діяльності російської влади. Простежується утворення Першої Малоросійської колегії та її подальше протистояння з гетьманом та козацькою старшиною. Також розглядається процес обмеження влади та привілеї козацької старшини, а також процес знищення політико-адміністративного апарату Гетьманщини. Окрім цього в розділі досліджується призначення на посаду гетьмана Д. Апостола та формування старшинського уряду, простежується їх політична діяльність в Україні. Досліджуються основні тенденції політики російської влади, щодо України. В розділі подано також творення та діяльність Гетьманського уряду, як органу управління Гетьманщиною та становище старшини в даному уряді. Окрім цього досліджуються причини скасування «Гетьманського уряду» та вплив старшини на відновлення гетьманської посади в Україні.

2.1.Склад управлінських структур Гетьманщини в перших десятиліттях XVIII ст.

Вже на початку XVIII ст. російським урядом було взято курс на обмеження автономії Гетьманщини. Петро I давно виношував ідеї по інкорпорації українських земель в склад Російської держави і поступово їх впроваджував. Однак зміна політичних орієнтирів гетьмана Івана Мазепи, змусила тимчасово призупинити амбітні плани московського царя.

Дізнавшись про події в Гетьманщині, цар припинив свою корпоративну політику, та крім цього, в період з 1708 по 1709 рр. доклав чимало зусиль щоб отримати підтримку простого населення а особливо козацької старшини. Так

було обіцяно зберегти козацькі права та вольності, скасувати різні непопулярні податки та інші привілеї для козацького стану. Проте, поряд з певним «приласканням» Петро I здійснив ряд репресивних заходів щодо Гетьманщини, якими він забезпечив міцність своїх позицій на українських землях.

Події 1708-1709 рр. запевнили Петра I у відсутності лояльності серед населення та посилили побоювання імператора щодо бунтів на українських землях. Крім того, ці події посилили тривогу царя щодо козацької старшини, а особливо її верхівки. Саме це призвело до політики планомірного знищення як козацької старшини так і управлінських структур, де ця старшина займала високі чини.

Для козацької старшини перші десятиліття XVIII ст. були вкрай важкими. Після розгрому гетьмана Івана Мазепи та призначення гетьманом Івана Скоропадського був сформований, так званий, “інститут царських резидентів” який мав суворо слідкувати не тільки за гетьманом, а й за всією козацькою старшиною та полковниками [105; с.225], було прийнято немало рішень щодо зміни кадрової політики в Гетьманщині. Очевидним став той факт, що царський уряд взяв остаточний курс на обмеження влади не тільки гетьмана, а й усієї гетьманської старшини, який впроваджувався під виглядом очищення кадрів від мазепинців.

Так, київським генерал-губернатором було запропоновано провести певні зміни в уряді та звільнити з посад всіх козаків, які були підозрювані в зраді російському імператорові. За ініціативи фельдмаршала Бориса Шереметева, з посади були усунені полковників ніжинського, прилуцького та полтавського полків. В подальшому мали відбутися значні кадрові зміни в даних полках. Однак через те, що в цей час відбулося загострення стосунків з Османською імперією, царський уряд вирішив відкласти свою реформи, що на певний період відстрочило вчинення утисків на старшину [46; с.224].

Однак уже після ліквідації погрози з півдня, царський уряд згадав про свої плани і навіть став жорсткішим у взаємовідносинах з гетьманською

старшиною. Яскравим прикладом цього стало видання указу царському резидентові від 22 січня 1715 р. завдяки якому той мав можливість контролювати процес заміщення старшини на їх вакансіях, що стало неабияким ударом по автономії Гетьманщини та сильно обмежило вибір старшини на різні управлінські місця, адже тепер потрібно було, щоб не тільки гетьман затвердив старшину в її посаді, а ще і отримати згоду царського резидента при гетьманові.

Цей процес виглядав наступним чином: гетьман мав усунути всіх “невірних” тобто не лояльних до царської влади старшин з їх посад, при їх заміні полковники, полкова старшина та сотники мали право на обрання лише 2-3 претендентів на посаду, до того ж це мали бути люди вірні перше за все царю. Після цього гетьман мав обрати із числа претендентів одного, який мав підходити під всі параметри. Обов’язковою умовою для нового призначення була присяга цареві, яка мала проходити під наглядом царського резидента Протасьева І [46; с.284]. Також царський резидент мав особливе право при найменших підозрах новообраного старшини усунути його з посади.

Саме в такий спосіб був сформований уряд нового гетьмана, не зайвим буде перерахувати хто в той час займав найвищі владні посади у Гетьманщині. На посаду генеральних суддів було призначено наступних старшин: Івана Носа (1714-1715), Івана Чирнаша (1715-1718) та Олексія Туранського (1710-1716). Потрібно відзначити, що всі троє були лояльні до царської влади, а Олексій Туранський ще в часи свого сотництва возив інформацію від гетьмана Івана Мазепи до Петра [69; с.279].

Також Генеральна військова канцелярія, знаходилася в прямому відомстві Семена Савича (1709-1725) та Івана Максимовича. Генеральними осавулами були призначені Степан Бутович (1709-1717) та Василь Журахівський, а бунчужним став Яків Лизогуб (1710-1719) [69; с.279]. Окрім того на посаду полковника було призначено Михайла Милорадовича. На посаду сотників взяли Федора Лісовського, Федора Требинського та ряд інших представників. Крім того в 1719 році вперше на полковий уряд Гетьманату було

призначено прямого ставленика Москви, російського офіцера й сина царського вельможі Петра Толстого [46; с.284].

Таким чином, багато проукраїнських старшин втратили свої посади, а російська влада почала активно залучати в управлінські структури Гетьманщини лояльних до себе людей. Доволі часто гетьман дізнавався про ці призначення уже після публікації указу про такі кадрові перестановки. Як можна зрозуміти із вище сказаного, в цей час більшість новопризначених старшин були ставлениками Москви. І вони в свою чергу вважаючи що не зобов'язані виконувати накази гетьмана, часто нехтували місцевою владою, захоплювали великі земельні володіння, як правило відбираючи її у старшини.

Окрім того, в найвищих владних структурах був цілий ешелон так званих «кар'єристів», які домагалися посад як правило прислужництвом перед російським урядом [105; с.265]. Така поведінка деяких старшин викликала конфлікти, та сприяла розколу козацької верхівки. На це загалом і розраховував російський уряд. Крім цього, царський уряд намагався максимально послабити гетьманські та старшинські позиції серед населення, нав'язуючи селянству думки про старшину, яка їх пригноблює та про гетьмана який не може захистити власний народ.

Все це в цілому дуже негативно впливало на українську старшину, адже призводило до деморалізації еліти, пришвидшувало процес загасання патріотизму та знищувало зацікавленість в подальшій боротьбі за автономію Гетьманщини. Така зухвала політика російського імператора свідчила не лише про зменшення значення гетьману у формуванні генеральної канцелярії, та інших владних структур, а й про загальний занепад старшини, яка втратила свої чини та можливість політичного, адміністративного та соціального впливу в Гетьманщину.

Однак, попри таку важку ситуацію в управлінських структурах, це був не найстрашніший удар по автономії Гетьманщини та правам козацької старшини. Царський уряд розглядав реформи лише як перший крок, уже наступним

указом Петро I планував повністю покінчити з автономією Гетьманщини та ліквідувати посади гетьмана та козацьку старшину як соціальний стан.

Реформи царського уряду зробили свою справу, вони підготували Гетьманщину до найголовнішого удару імперської адміністрації по автономії України. І вже 17 листопада 1722 р. Петро I видає указ «Об учреждении в Глухове Малороссийской Коллегии и о назначении в оную присутствующим Бригадира Вельяминова», який в історіографії отримав назву «Перша Малоросійська колегія». Цим указом був започаткований найважливіший напрям інтеграційної політики Російської імперії в Україні – уніфікація державних порядків Гетьманщини за всеросійським зразком [23; с.681-684]. Уже в подальшому саме з цим органом гетьман та козацька старшина будуть вести активне протистояння, намагаючись захистити свої права та вольності.

2.2.Зміни управління в складі та функціях Першої Малоросійської колегії.

У листопаді 1722 р., указом Петра I, була сформована Перша Малоросійська колегія на чолі з бригадиром С. Вельяминовим. Її прерогативи мали включати в себе функції вищої касаційної інстанції, вищого фінансового органу та вищої контролюючої установи Гетьманщини. Офіційною причиною створення колегії був захист населення від козацького гніту. Однак, насправді дана установа була створена для інкорпорування українських земель у склад Російської імперії.

Очевидно, що такі нововведення не задовольняли частину старшини, яка і так була обурена попередніми обмеженнями з боку царського уряду. Так, під тиском старшини та в силу власного невдоволення, гетьман намагається відстоювати права та вольності козаків, які були закріплені попередніми договорами [105; с.265].

Потрібно відмітити, що Іван Скоропадський відзначився як талановитий дипломат та політик, який уміло зберігав нейтралітет та завжди намагався

вирішити все шляхом дипломатії, а не зброї. Однак сучасниками відзначається його слабохарактерність у відстоюванні державних питань [66; с.343].

Отже, після указу Петра I про утворення Малоросійської колегії, яка фактично почала керувати Гетьманщиною від імені царя та складалась виключно із російських представників [110; с.382], Іван Скоропадський зрозумів, що з утворення Малоросійської колегії Петро I починає процес ліквідації гетьманської влади в Україні [110; с.686].

Тому того ж року гетьман в черговий раз відправляється до Санкт-Петербургу, аби особисто просити царя розпустити колегію. Гетьман виступав проти того факту, що країною та її народом керували російські чиновники, вбачаючи в цьому остаточну ліквідацію будь-якої форми державності [66; с.344].

Це суперечило Переяславській угоді та багатьом іншим домовленостям що існували між Україною та Росією [110; с.686]. Однак, не дивлячись на всі намагання гетьмана домогтися ліквідації колегії, йому це не вдалось. Повернувшись до України, травмований такою невдачею та стомлений дорогою, 4 липня 1722 р. у віці 76 років гетьман Іван Скоропадський помирає [66; с.345].

Після смерті гетьмана Івана Скоропадського в українських владних структурах утворився певний вакуум влади, адже на прохання старшини якомога швидше почати вибори нового гетьмана, сенат імперії всіляко намагався затягнути цей процес, чим скористалася колегія. Через декілька днів до Глухова з Петербургу був відправлений указ, який закріпив виконання обов'язків наказного гетьмана за П. Полуботком. Також цей указ декларував рівність Генеральної канцелярії та Малоросійської колегії [50; с.133].

З перших днів свого перебування в Глухові, бригадир Вельямінов почав активно перебирати до своїх рук владні повноваження. Не дивлячись на декларовану рівність у маніфесті Петра I «Об учреждении в Глухове Малороссийской Коллегии...» [23; с.681-684] Малоросійської колегії та

генеральної старшини при управлінні Гетьманщиною, колегія йшла на контакт з канцелярією лише шляхом видання указів [50; с.133]. Вже 31 липня із Колегії до Генеральної військової канцелярії надійшли перші розпорядження [50; с.114].

Після свого утворення, Малоросійська колегія на чолі з Степаном Вельяміновим почала проводити активні заходи щодо реформування адміністративного, політичного та економічного життя Гетьманщини, підлаштовуючи його під норми Російської імперії.

Зрозуміло, що така політика не влаштовувала українську старшину, тому в подальшому українські гетьмани будуть боротися проти колегії за українську автономію. Для того, аби нейтралізувати можливий опір козацької старшини впровадженню нових реформ, бригадир видав наказ розіслати по всім полкам своїх довірених осіб із закликом до простого козацтва: без всякого страху скаржитися на свою старшину і держслужбовців, обіцяючи з боку колегії повний захист і сприяння, навіть обіцяв винагороду [49; с.35].

Окрім цього, Вельямінов через тиск на генеральну старшину, вимагав щоб Генеральна військова канцелярія, притягнула до відповідальності всіх старшин на яких надходять скарги. Так 31 липня Генеральній військовій канцелярії надійшов наказ, про терміновий виклик до Глухова для проведення слідства хорунжого Кролевецької сотні Григорія Падалки, у зв'язку з тим що його селяни склали на нього скаргу.

Однак на цьому тиск президента на старшину не закінчився, вже на початку серпня Вельямінов у розмові з генеральною старшиною вперше порушив питання про насильницьке «обертання» козаків у підданство. Та 17 серпня Перша Малоросійська колегія надіслала військовій канцелярії указ, де вона забороняє залучати козаків «до жадных работы», а також стягувати «судовые наклады з оных под опасением штрафа» [46; с.310].

Крім цього, колегія вимагала від старшини розквартирувати російські гарнізони, які в той час знаходилися на території Гетьманщини. А вже восени

1722 р. Вельямінов ліквідував податковий імунітет козацької старшини та знатного військового товариства [47; с.53]. Кошти, які раніше використовувалися на потреби місцевої адміністрації, тепер також надходили до бюджету колегії. Такий різкий наступ Малоросійської колегії та її звернення до Генеральної військової канцелярії лише у вигляді прямих наказів, для старшини свідчив лише про фактичне ліквідування привілеїв, які існували раніше.

Лише за перший місяць діяльності колегії до Генеральної військової канцелярії надійшло 34 укази, десять з яких стосувалося судочинства (більшість стосувалися притягнення до відповідальності старшини), одинадцять стосувалися утримання та розміщення російських військових частин в Гетьманщині, сім стосувалися фінансових питань (в основному це питання залучення українських коштів до колегіальної казни), а шість різних адміністративних питань [46; с.310].

Як було сказано вище, за часів гетьманування Івана Скоропадського з'являється новий тип полковників та старшини, які були призначені царською владою і фактично не виконували наказів гетьмана та не рахувалися з його авторитетом. Також вперше в управлінській структурі Гетьманщини були включені іноземці, які враховували лише царські інтереси. Однак найгіршим в цей час було, те що розпочався процес розколу в середовищі української політичної еліти, що в цілому негативно позначилося на становищі Гетьманщини.

Утворення Першої Малоросійської колегії лише поглибило вже давно існуючу проблему. Жорсткість репресій російського уряду проти будь-якого автономіського виступу сильно деморалізувала українську старшину, в той час, коли лояльність до царської влади сприяла швидкому просуванню по службовій драбині. Також перспектива кращого матеріального забезпечення заохочувала старшину до тіснішої співпраці з Москвою. Це також сприяло

тому, що більшість старшини навіть не намагалася проводити активну боротьбу проти Малоросійської колегії.

Як стверджував О. Лазаревський, старшина чудово розуміла, що маючи величезні земельні маєтки, вона не збідніє від реформ Малоросійської колегії. А будучи лояльними до неї, буде легше зберегти та навіть примножити набуті багатства [76; с.10]. Потрібно сказати, що таку позицію зберігала чимала кількість старшин вищого рангу. Серед них були полковники, а саме: гадяцький – Михайло Милорадович, київський – Антон Танський, лубенський – Андрій Маркович, прилуцький – Гнат Галаган, а також син Андрія Марковича, відомий автор «Дневных записок», бунчуковий товариш і наказний полковник лубенський Яків Маркович та інші [50; с.123].

Значно менший в цей час був табір так званих автономістів, які були прибічниками політичної традиції Гетьманщини другої половини XVII ст. Серед найбільш відомих представників цього табору були: полковник чернігівський Павло Полуботок, миргородський полковник Данило Апостол, полковий суддя Григорій Грябянка, генеральний осавул Василь Жураківський, член Генеральної канцелярії Микола Ханенко, військовий канцелярист Дмитро Володьковський та інші [46; с.314].

Потрібно відмітити, що після невдалого виступу Івана Мазепи, автономісти могли існувати лише при дотриманні поміркованої позиції і не вживати різних кроків по відношенню до російського царя, інакше вони ризикували бути повністю знищеними.

Однак з таким положенням справ був не згоден новий наказний гетьман. Чернігівський полковник Павло Полуботок, будучи людиною енергійною та рішучою, не зміг довгий час терпіти таке зневажливе ставлення Малоросійської колегії та її бригадира.

Варто зазначити, що на початку діяльності С. Вельямінов в своїх офіційних зверненнях ставився до гетьмана П. Полуботка доволі тактовно та люб'язно, хоча і не приховував свою недовіру до нового гетьмана. Проте

виражаючи інтереси автономістського угруповання старшини вже зовсім скоро їхні стосунки набули відкрито ворожого характеру, що змусило гетьмана Полуботка перейти до більш рішучих дій. Гетьман прагнув не допустити підпорядкування судової та фінансової системи Гетьманщини Малоросійській колегії. Заради цього він звернувся до сенату імперії зі скаргою на зловживання Колегії, однак бажаних результатів це не принесло. Через цей вчинок Полуботок і його оточення остаточно перетворилися на головних ворогів Вельямінова.

Разом із автономістським крилом старшин, гетьман намагався організувати масштабну чолобитну компанію, яка мала переконати імператора та сенат, що український народ прагне жити за своїми старими звичаями, що в свою чергу мало схилити імператора до скасування Малоросійської колегії [105; с.270]. С. Вельямінов став більш серйозно та обережно ставитися до опозиції Полуботка. Саме тому, в той час, поки гетьман працював над новою чолобитною, якою планував покінчити з колегією, С. Вельямінов завершував підготовку власних пропозицій імператорові. Ці пропозиції мали на меті докорінну зміну всієї системної організації Гетьманщини.

Обидві сторони закінчили підготовку своїх пропозицій майже в один і той самий час. Тому вже в кінці січня делегації від гетьмана та малоросійської колегії вирушили до Петербургу. Делегацію від Малоросійської колегії очолив С. Вельямінов, в той час коли гетьман вирішив не їхати особисто. Ще до від'їзду делегацій надійшов указ про запровадження в полкових містах інституту російських комендантів. Це свідчило про те, що політичний та адміністративний вплив Малоросійської колегії в Гетьманщині було розширено, тому гетьман покладав чималі надії на чолобитні.

Прибувши у лютому 1723 р., президент Малоросійської колегії подав проект своїх перетворень у Сенаті, де отримав схвальні відгуки, пізніше 31 березня цю ж саму програму він подав Петру I, від якого він також отримав схвалення [49; с.43].

Однак для гетьмана ситуація розгорталася не найприємнішим чином. Делегація, яка вирушила для захисту українських свобод не впоралася зі своєю задачею, жоден із полковників не ризикнув ставити під загрозу своє майбутнє чи майбутнє своєї сім'ї, тому рівень представництва делегації виявився значно нижчим [49; с.41]. Трохи пізніше 16 квітня царською владою був виданий указ, який перетворив Малоросійську колегію із контролюючої установи на владну інституцію. А 29 квітня 1723 р. головнокомандувачем усіх збройних формувань в Україні, в тому числі козаками був призначений М. Голіцин, генерал-фельдмаршал російських військ та один із головних соратників Петра I [49; с.44]. Окрім того, цар дав наказ Полуботку, генеральному судді Івану Чарнишу та генеральному писарю Семену Савичу особисто з'явитися для пояснень.

Однак гетьман не поспішав вирушати до Петербургу, він все ще сподівався на чолобитну, яку він готував. Окрім того, гетьман спробував згуртувати козацьку старшину для спільного виступу на захист своїх прав та вольностей. Для цього він готував чолобитні за підписами генеральної старшини, полковників та сотників, а також відправив запрошення з'явитися до Глухова, задля обговорення спільної стратегії протидії царській адміністрації.

Але гетьман зазнав невдачі в своїх прагненнях, як виявилось більшість старшини була залякана або підкуплена царською владою. Вони виявилися не готовими навіть до легальної боротьби, що свідчило про абсолютну байдужість до політичного майбутнього власної держави [105; с.270].

Потрібно також зазначити, що з від'їздом Полуботка опозиційна діяльність Генеральної канцелярії, яку очолили генеральний осавул В. Жураковський та генеральний бунчужний Я. Лизогуб, майже повністю припинилася. Генеральний бунчужний був надто занепокоєний своїм добробутом, він ігнорував заклики гетьмана приєднатися до старшинської опозиції. А генеральний осавул хоч і симпатизував діяльності гетьмана, однак в силу недостатніх організаторських здібностей, не міг організувати допомогу гетьманові на місцях [50; с.149].

Вже 13 червня 1723 р. наказний гетьман відправився за викликом імператора до Петербургу, а 23 червня Петро I видає указ, яким остаточно ставить крапку в питанні ліквідації гетьманства. Згідно з цим указом Малоросійська колегія мала повністю перебрати на себе всі повноваження гетьманської влади [110; с.583].

Прибувши до Петербургу гетьман Павло Полуботок пише нову чолобитну, в якій просить скасувати запровадженні колегією податки та збори, зберегти систему судочинства Гетьманщини та відновити козацькі права та вольності та ліквідувати Малоросійську колегію замінивши її Генеральним судом із семи осіб.

Це викликало негативну реакцію Петра I, і за його наказом Полуботок був залишений в Петербурзі та мав перебувати під слідством Таємної канцелярії. Проте гетьману дозволялося вільно пересуватися по Петербургу.

10 листопада 1723 р., посильний з України привіз до Петербургу чолобитну від імені всього Війська Запорозького, укладену на р. Коломак, про звільнення гетьмана Павла Полуботка. Документ склав Данило Апостол, який вмовив козацьку старшину підписати чолобитну і прохання до імператора скасувати рішення Малоросійської колегії та дозволити вибори нового гетьмана [49; с.50].

Зміст цих документів не на жарт розгнівав Петра I, внаслідок чого 10 листопада був виданий указ начальнику Таємної канцелярії генерал-майору О. Ушакову особисто відправити Павла Полуботка та ще п'ятнадцятьох старшин до Трубецького каземату Петропавлівської фортеці. Серед них були: Семен Савич, Іван Чарниш, Григорій Грабянка, Петро Корецький і Микола Ханенко. [49; с.49].

А 26 листопада 1723 р. за матеріалами, які надав С. Вельямінов, Сенат висунув офіційне звинувачення Полуботку та його соратникам. Останні два роки свого життя український гетьман провів у в'язниці. Після останньої зустрічі П. Полуботка та Петра I, гетьман помирає 29 грудня 1724 р. [64; с.19].

Однак на цьому реакція царського уряду не закінчилася, прагнучи знищити українську опозицію ще в зародку, Петро I терміново відправляє свого вірного підданого царського емісара О. Рум'янцева в Гетьманщину для з'ясування масштабів опозиції до царської влади, при цьому надавши йому надзвичайні повноваження. Прибувши в Україну, Рум'янцев діяв швидко та рішуче. А саме 13 грудня він розпочав інспекцію місцевих органів самоврядування. З грудня 1723 р. по січень 1724 р. він відвідав усі полкові та деякі сотенні міста Гетьманщини, та здійснив деякі кадрові заміщення [46; с.335].

До березня 1724 р. з його ініціативи було здійснено 20 призначень на старшинські посади, 12 з яких були призначені на місце старшин, яких було запідозрено в автономістських настроях [105; с.272]. В ході інспекцій опозиціонерів часто не тільки звільняли з їх посад, але і часто ув'язнювали. Цілком зрозуміло, що в обранні нових кандидатів на посаду емісар Рум'янцев керувався лише єдиним критерієм відбору – наявністю абсолютної вірності царю.

Не обійшов увагою Рум'янцев і Генеральну канцелярію. Під час розслідування він усунув від своїх повноважень правителів канцелярії Василя Журавського та Якова Лизогуба. На початку 1724 р. їх було звинувачено в підтримці Павла Полуботка, за наказом Рум'янцева їх було арештовано, а 14 березня відправлено до Москви. А на звільнені місця були призначені маловідомі в Гетьманаті сотник Іван Мануйлович, полковник Іван Левенець та сотник Федор Потребич-Гречаний [46; с.335].

Потрібно відмітити також той факт, що козаки та старшина при зустрічі з О. Рум'янцевим усіма силами намагалися переконати його в тому, що не брали ніякої участі в чолобитних, не просили дозволу на обрання гетьмана, не домагалися скасування Малоросійської колегії, й не заперечують проти призначення на посади полковників російських офіцерів та навіть більше того вони вдячні за Петру I за його турботу [64; с.11].

Після перетворення Малоросійської колегії на вищу владну структуру, під її контроль потрапили всі місцеві органи влади. В Полтаві, Чернігові, Переяславі та Ніжині була запроваджена комендантська форма управління. Кардинальних змін зазнала фінансова система Гетьманщини. Малоросійська колегія сприяла тому, що українське судочинство було переорієнтоване під російські кодекси.

У першій половині 1724 р. Малоросійська колегія зобов'язала Генеральну військову канцелярію і полкові та сотенні інстанції керуватися положенням указу «Про суд за новоученою формою». Сам процесуальний характер судочинства зазнав кардинальних змін, ширшого застосування набуває інквізиційний процес і втрачається публічний характер судового засідання [105; с.273].

Такі відкриті інкорпораційні реформи яскраво свідчили про те, що старшина демонструвала цілковиту відсутність політичної волі в справі відстоювання автономії Гетьманщини, що закономірно вплинуло на те, що козацтво втратило свою державотворчу функцію. Арешт старшини та кардинальні кадрові зміни в управлінській структурі Гетьманщини наприкінці 1723 - на початку 1724 рр. ознаменував собою злам супротиву старшини, який створив сприятливі умови для подальших інкорпоративних планів російської влади.

2.3. Управління Гетьманщиною за Данила Апостола та міжгетьманський період.

Після смерті Петра I в січні 1725 р., під тиском зовнішньо (наближення війни з Османською імперією, активна діяльність в еміграції П. Орлика) та внутрішньополітичних (конфлікт князя О. Меншикова та Першої Малоросійської колегії) чинників царський уряд припинив активні дії з наступу на українську автономію [105; с.273].

В лютому 1725 р. до влади приходить дружина Петра I – Катерина I. З цього часу в Російській імперії настає етап певної лібералізації політичного життя. З ув'язнення були звільнені деякі старшини, були ліквідовані окремі статті оподаткування козацької старшини, повернуто традиційну для козацтва систему судочинства. І нарешті найголовніше – в лютому 1726 р. на Верховній таємній раді розглядалися питання відновлення інституту гетьманства, який мав існувати поряд із Колегією. Такі поступки з боку російської влади відновили сподівання старшини на повернення своїх управлінських повноважень.

І на перших етапах їхні сподівання були виправдані, адже 12 травня 1727 р. за сприяння князя Олександра Меншикова, російським імператором Петром II, було вирішено відновити інститут гетьманства на українських землях відповідно до Березневих статей 1654 р. Також були прийняті рішення про скасування всіх встановлених Малоросійською Колегією податків та зборів і повернення до положень про стягнення податків згідно Березневих статей 1654 р. [20; с.792]. Російським підданим було заборонено купувати та продавати землю в Гетьманщині, на що вже давно скаржилася українська старшина [38; с.793-794].

Крім того, були скасовані податки для українського населення на утримання російських драгунських полків [38; с.45]. Потрібно відмітити, що основну роль в прийнятті цих рішень відіграло те, що в цей час між Російською імперією та Отаманською Портою визрівав конфлікт і тому задля забезпечення повної підтримки з боку української старшини та для порядку на території Гетьманщини, російським урядом було дано дозвіл на обрання нового гетьмана [105; с.273].

Так, 16 червня 1727 р., було прийнято рішення про перенесення українських справ з-під нагляду Сенату імперії до відомства Колегії Іноземних справ, що знову ж таки засвідчувало особливий статус Гетьманщини в рамках Російської імперії [18; с.806]. Цілком зрозуміло, що російський уряд ніяк не

планував розбудувати українську автономію, це був лише вдалий дипломатичний хід.

Доказом цього може свідчити те, що наказом від 20 червня 1727 р. було вирішено направити в Гетьманщину таємного радника Федора Наумова, який мав бути наглядачем на виборах гетьмана в Глухові та особисто прослідкувати аби обрали Данила Апостола. Є цілком зрозумілим той факт, що вибори гетьмана були формальними і ніякого зв'язку зі справжніми виборами вони не мали. Адже проходили виключно з дозволу царського уряду та під його суворим наглядом.

Однак, не дивлячись на всі складнощі, 1 жовтня 1727 р. в Глухові за старим козацьким звичаєм, гетьманом було «обрано» миргородського полковника Данила Апостола. Ставши гетьманом, Данило Апостол одразу приступив до виконання покладених на нього обов'язків. Було розпочато формування нового уряду, який за задумом гетьмана мав складатися в основному з його прихильників.

Потрібно відмітити, що Данилу Апостолу Гетьманщина дісталася в досить важкому стані, адже в країні після дій Малоросійської колегії був практично відсутній державний апарат управління і влада на місцях не виконувала розпоряджень гетьмана та його уряду. По всій Гетьманщині було поширене казнокрадство та зловживання службовим становищем, також був цілковитий хаос в системі землекористування, оподаткування та судочинства [40].

Вже на початку 1728 р. гетьман Данило Апостол відправляється до Москви на коронацію Петра II, аби подати до царського уряду так звані «Статейні пункти». Вони мали на меті повернути старшині та козацтву їхні колишні права та вольності, що були зафіксовані у договорі Б. Хмельницького, а також врегулювати гострі питання між двома сторонами у сфері політики, економіки та духовного життя [40].

Гетьману не довелося довго чекати відповіді від російського уряду на запропоновані ним «Статейні пункти». Данило Апостол отримав відповідь від Верховної Таємної Ради на свої пропозиції 22 серпня 1727 р. Дана відповідь отримала назву «Рішительні пукти», вони містили в собі 20 параграфів та були надіслані в формі царського наказу, що означало те, що договірна форма статей, які існували при всіх попередніх гетьманах (окрім Пилипа Орлика), була замінена наказною. Це автоматично показувало зверхність російського царя над українським гетьманом. В них цілком зрозуміло простежується обмеження влади гетьмана та старшини, хоча в цілому вони були написані в дусі захисту українського народу та української автономії.

В пунктах зазначалося, що переобрання гетьмана, генеральної старшини та навіть полковників могло відбутися тільки за згодою царя [31; с.75-83]. Також мали бути проведені зміни в судовій системі, аби позбутися хабарництва та для забезпечення справедливого судочинства в Гетьманщині. Генеральний суд мав складатися з трьох українських та трьох російських представників, а сам російський цар оголошувався головним суддею. Крім того, мала бути утворена комісія, яка повинна була обробити, записати та перевести на російську мову місцеві судові закони.

Також гетьман мав тримати царя в курсі усіх державних справ та радитися з ним с приводу питань складання даного суддебника [31; с.75-83]. Згідно «Рішительних пунктів», російські підрозділи мали залишитися на території України, а сам гетьман мав підпорядковуватися не російському цареві, а російському генерал-фельцехмайстрові князеві М. Голіцину [38; с.46].

Окрім того, було вирішено обрати двох підскарбіїв для збору військових податків, одного російського та одного українського. Згідно з «Рішительних пунктів», вони мали рапортувати про збори та витрати напряму до Колегії Іноземних справ [31; с.75-83].

Гетьману заборонялося мати будь-які стосунки з представниками інших держав, виключення становили тільки стосунки з Польщею та Кримським

ханством, і те тільки тоді, коли питання стосувалося прикордонних справ. Однак, якщо гетьман відправляв лист для вирішення таких питань, про це обов'язково мало бути повідомлено в Колегії Іноземних справ. А якщо гетьман приймав іноземне посольство, при ньому мав обов'язково знаходитися царський резидент, який після прийому також мав відрепортувати до Колегії Іноземних справ [31; с.75-83].

Проте, не дивлячись на всі обмеження, посада гетьмана була відновлена, а отже постало питання про відновлення генеральної старшини. Згідно царському указу від 22 липня 1727 р., вибори гетьмана і старшини мали проходити під пильним наглядом Ф. Наумова.

Отже, стає цілком зрозуміло, що вся старшина, яка мала зайняти вищі ешелони влади, також мала бути цілком відданою царській владі. Однак довгий час Данило Апостол та Колегія Закордонних справ не могли дійти компромісу щодо кандидатів на посади в Генеральну військову канцелярію і це цілком зрозуміло, адже гетьман хотів оточити себе «своїми людьми» що повністю йшло в розріз з прагненнями російської влади.

Перший список кандидатів гетьман подавав практично одразу після свого обрання, але, очевидно, кандидати не влаштували російську сторону і від гетьмана вимагали нового списку кандидатів. Тому 7 листопада 1727 р. гетьман відправив до Москви новий список, однак колегія проігнорувала його запити.

Однак, вже 18 березня 1728 р. колегія представила власний список кандидатів в Генеральну військову канцелярію, який був певним компромісом між списком Данила Апостола та кандидатами від Колегії Закордонних справ. Даний список виглядав так: один обозний - Яків Лизогуб, двоє суддів - Михайло Забіла та Андрій Кандиба, один писар - Михайло Тарковський, двоє осавулів - Іван Мануйлович, Федір Лисенко, один хорунжий - Яким Гречаний, один бунчужний - Іван Борозна. Вже 16 грудня 1728 р. Верховним Таємною Радою список був затверджений без всяких змін [74; с.77].

Таким чином, Генеральна Військова канцелярія була сформована, однак її становище вже не було таким, як раніше. Це було пов'язано, як зі зменшенням самої гетьманської влади, так і з введенням колегіальної системи. Внаслідок чого важливішими ставали установи при генеральних урядах, а самі уряди втрачали своє значення. Проте не дивлячись на обмеження гетьману та його канцелярії все ж вдалося досягти певних успіхів.

Перш за все, гетьману та його канцелярії вдалося зменшити вседозволеність російських офіцерів та солдат, які розташовувалися на українських землях. А після смерті Петра II та сходження на престол імператриці Анни Іоанівни, їм вдалося домогтися зменшення кількості російських полків в Україні, так 1730 р. їх чисельність зменшилася до шести [38; с.46].

Окрім того, старшина слідкувала і за тим, аби російські піддані, які мали маєтки в Гетьманщині, підпорядковувалися саме українському звичаєвому праву. Також було під контролем недопущення переселення російських кріпосних селян на територію Гетьманщини. Однак найважливішим питанням, яке вдалося в цей час вирішити Генеральній військовій канцелярії було посилення економіки Гетьманщини. Так, з метою урегулювання земельних відносини в Гетьманщині, Данило Апостол наказав провести «Генеральні слідства про маєтності» [105; с.277]. Також вдалося відновити пряму торгівлю з Західною Європою та вперше ухвалити точний бюджет Гетьманщини, розмір якого складав 144 000 карбованців [38; с.46].

Окрім цього, гетьман допоміг повернутися в Україну козакам Олешківської Січі [38; с.47]. Не дивлячись на сильну обмеженість гетьмана та його уряду «Рішительними пунктами», їм все ж вдалося зробити доволі багато для економіки та населення України, тим самим значно покращивши економічну ситуацію в Гетьманщині.

Після смерті гетьмана Данила Апостола постало питання про обрання нового гетьмана. На це наполягала українська старшина, адже пам'ятаючи про

діяльність Першої Малоросійської колегії, старшина розуміла, що краще буде, якщо при владі в Українських землях буде саме гетьман. Однак російський уряд не хотів призначення нового гетьмана і доказом цього можуть слугувати таємні інструкції царської влади, де було вказано про заборону обрання нового гетьмана [9; с.24].

Проте, царський уряд не хотів оголошувати про свої плани відкрито, аби не спровокувати козацьку старшину. Тому в поданнях Кабінету міністрів до цариці Анни Іоанівни вказувалося, що в офіційних документах не має бути ніяких згадок про наміри російського уряду заборонити обрання гетьмана [38; с.48].

Постало питання про утворення нового органу керування Гетьманщиною та його майбутнього очільника. Вибір впав на князя Олексія Івановича Шаховського, який був нащадком впливового російського роду. Князь розпочав свою службу ще за часів Петра I та мав репутацію безпринципного та вірного імперського підданого.

Однак не тільки ці фактори вплинули на вибір саме Шаховського, справа була і в тому, що князь ще з юних років прославився як любитель прискіпливого слідства з детальним з'ясуванням всіх подробиць справи. З 1727 р. князь перебував біля гетьмана Данила Апостолова як імперський наглядач. Пропрацювавши ним до 1729 р., він вже був добре ознайомлений із козацькими традиціями і з тим, як функціонує політична система в Гетьманщині [81; с.26].

Окрім того, князь встиг встановити відносини з українською старшиною за період свого перебування в Гетьманщині. Він також мав досвід у керуванні малоросійським населенням, адже з 1733 р. О. Шаховський безпосередньо керував Слобідськими полками, де проводив інкорпораційні реформи. В результаті чого, з 1734 р. Гетьманщина та Слобідська Україна були об'єднані під керівництвом князя О. Шаховського. Імперський уряд покладав на Шаховського великі сподівання. Розраховуючи на його досвід роботи в слідчих

комісіях, Шаховському було надано право відбору кандидатів до Гетьманського суду [81; с.26].

Указом імператриці Анни Іоанівни від 1 лютого 1734 р., в Глухові було утворено новий та, найголовніше, за словами російського уряду «тимчасовий» орган управління Гетьманщиною, який трохи згодом отримав назву Гетьманський уряд [21; с.263]. В указі йшлося про те, що Гетьманський уряд мав складатися з шести осіб, троє з російської та троє з української сторони. Головою даного уряду було призначено, раніше загаданого нами, князя Олексія Шаховського та ще двох його помічників, ними були: бригадир князь І. Барапінський та полковник В. Гурьєв.

З української сторони в уряд входили: Генеральний обозний Яків Лизогуб і двоє його помічників, генеральний суддя М. Забіла та генеральний підскарбій А. Маркович. Потрібно відмітити, що Гетьманський уряд мав підпорядковуватися спеціально створеній Імперським Сенатом «Канцелярії малоросійських справ» [38; с.48]. Трохи згодом, новоутвореному уряду була надана інструкція, за якою він мав діяти. Дану інструкцію було розіслано по всіх полках Гетьманщини. Згідно з нею Гетьманський уряд, як керуюча установа Гетьманщиною, впроваджувався тимчасово, до обрання кандидатури нового гетьмана. Однак по факту це було сказано, лише для того аби заспокоїти Малоросійський народ [9; с.25]. В інструкції вказувалося і те, що податки, які збиралися на потреби гетьмана мають збиратися і надалі [38; с.48].

Після призначення, Шаховський отримав декілька таємних інструкцій, які відрізнялися від тієї, яка була розіслана по полках. В одній із яких зазначалося, що гетьманству більше не бувати, а замість нього Малоросією тепер буде керувати «Гетьманський уряд» на чолі з О. Шаховським. Окрім того, щоб не було ніякої протидії з боку козацької старшини та на випадок можливого повстання О. Шаховському було вказано правити згідно «Рішительних пунктів». А на засіданнях Гетьманського уряду всі його члени мають бути рівними. Як вказувалося в інструкції, з правого боку мають засідати

великороси, а з лівого–малороси, і правити відповідно з російськими указами [38; с.48].

Однак попри такі настанови князю О. Шаховському, надавалися і широкі повноваження. Так князь міг замінити будь якого з українських представників «Гетьманського уряду», якщо запідозрить їх в невірності чи вони будуть погано виконувати свою роботу [9; с.25].

Пізніше, князю О. Шаховському було надіслано ще один своєрідний таємний указ, згідно з яким він мав встановлювати дружні відносини з козацькою старшиною. Та перешкоджати їм та їхнім дітям укладати шлюби з польською чи українською шляхтою. Особливо чітко вказано перешкоджати шлюбом між старшиною та шляхтою на Смоленщині, натомість заохочувати українське населення вступати в шлюби з представниками великоросійського населення [8; с.26]. Зрозуміло, що такі вказівки були надані для посилення асимілятивної політики російського уряду в Гетьманщині.

Одразу після початку роботи Гетьманський уряд на чолі з О. Шаховським зустрівся з певною опозицією з боку української старшини. Українську старшину не влаштовував встановлений порядок управління в Гетьманщині, вони хотіли обрати гетьмана, тим більше що в указі Анни Іоанівни від 1 лютого 1734 р. було вказано, що даний уряд є тимчасовим [96; с.93].

Влітку 1734 р. князю О. Шаховському була надіслана ще одна таємна інструкція, згідно з якою князю наказувалося поширювати відомості серед простого народу, що теперішній уряд створений для того, щоб оберігати Малоросійський народ. Що всі непорядки та кривди, які були завдані населенню походять від гетьманів і що без них буде краще, такий поворот справ викликав ще більше обурення козацької старшини [38; с.48].

На початку XVIII ст. оподаткування стало однією із найважливіших проблем імперського уряду, тому О. Шаховський почав наглядати за індуктою в Гетьманщині, відзначивши недбалість в цьому питанні місцевої влади [81; с.26]. Однак на цьому Шаховський не зупинився, князь наказав провести

ревізію, для того, аби визначити розмір повинностей населення Лівобережної України. Потрібно відмітити, що Шаховський не відзначався величезною толерантністю до місцевого населення, він вважав, що російський уряд надто м'яко ставиться до українців та дозволяє їм більше, ніж іншим народам імперії.

О. Шаховський пропонував забути ці нісенітниці та байки про спільне керування разом з малоросами та передати всю владу в Гетьманщині одному керівникові росіянинові, який би сам обрав собі помічників та керував всіма справами. За найменшою підозрою О. Шаховський міг наказати обшукати кабінет або конфіскувати папери та листи високопоставленої старшини, як пізніше він вчинив з Я. Лизогубом [54; с.422].

Перший час імперський уряд не погоджувався з такою позицією князя О. Шаховського, заспокоюючи свого представника тим, що старшина все одно нічого не вирішує, а якщо зовсім відсторонити їх від управління, то це може збунтувати малоросійський народ [54; с.422]. Однак трохи згодом Імперський Сенат прислухався до думки О. Шаховського. Указом сенату від 21 квітня 1735 р. йому було дано право вирішувати таємні справи одноособово, без узгодження з іншими членами Гетьманського уряду. Однак він повинен був регулярно надсилати звіти до Імперського Сенату, тим самим рапортуючи про проведену «Гетьманським урядом» роботу [19; с.510-511].

Одним із завдань Гетьманського уряду була підготовка України до нової війни з Османською імперією. Адже українські землі мали стати плацдармом для російської армії. Так, після початку війни у 1735 р., на Україну випав найбільший тягар війни. Це сильно виснажила Гетьманщину, і спричинило економічну і демографічну кризу. Окрім того, місцеве населення та старшина були обурені тим, що київські військові губернатори під час війни використовували свої повноваження в цивільних справах, використовуючи козаків та місцевих селян задля своїх особистих потреб. А російські командири під час походів керували українськими полками та старшиною за власним бажанням, без врахування їхніх прав чи військового статуту [54; с.423].

Розуміючи, що така політика царського уряду щодо українських земель може викликати незадоволення у місцевого населення та у старшини, на допомогу Гетьманському уряду прийшла «Таємна канцелярія». Канцелярія при найменшій підозрі могла викликати на допит представника будь-якого стану від селянина до члена Гетьманського уряду. «Таємна канцелярія» була потужною установою, яка навіювала страх серед населення Гетьманщини. Канцелярія змушувала старшину більше слідкувати за своїми словами та справами. Вона стала найближчим помічником Гетьманського уряду та особисто О. Шаховського, якого дана політика цілком влаштовувала, адже він вже давно стверджував, що з малоросами потрібно бути жорсткішими.

Після смерті О. Шаховського в 1736 р. значно посилювався вплив російської влади на господарство Гетьманщини. Так указом Сенату від 26 березня 1742 р. в Глухові була утворена спеціальна комісія для описання Малоросійських маєтків. Комісія складалася з двох осіб, одного з яких мав обрати Сенат, ним став великоросійський підполковник Іванов Василь, а іншого мали обрати в Гетьманщині із числа чесних та совісних.

Дана комісія мала зробити точний опис всіх господарств Гетьманщини (в усіх містах та селах), вільних та розданих земель, торгівлі, надходження та витрати грошей, дані про місцеве населення. Копії описів комісія мала відправити до Сенату для того, аби російська влада могла більш точно та якісніше збирати податки з малоросійського населення, а також для утворення рекрутських списків [25; с.590-591].

За правління Гетьманського уряду, у 1743 р. було закінчено складання «Прав за якими судиться Малоросійський народ». Даний судебник став символом, який переконував що українське право не є символічним і існує не тільки на словах, а в реальних актах [38; с.51]. Закінчення роботи над судебником стало чи не єдиною позитивною подією, яка сталася за часів правління Гетьманського уряду.

Постійні втручання та контроль зі сторони царської адміністрації змушували старшину неодноразово звертатися до імператриці з проханнями відновити гетьманство. Однак в більшості випадків ці прохання навіть не доходили до неї чи Сенату імперії, а якщо і доходили то ігнорувалися. Теж саме сталося і 8 серпня 1744 р. коли імператриця Єлизавета Петрівна здійснювала поїздку з поклоніння київським святиням та зупинилася в Глухові для перепочинку.

Використавши дану можливість, українська старшина подала їй чолобитну, в якій детально описувалися всі зловживання російських чиновників на території Гетьманщини. Також від імені всього українського народу було висловлене бажання відновлення гетьманської форми управління та ліквідування чиновницького нагляду за справами України. Потрібно сказати, що в своєму плані козацька старшина розраховувала на допомогу О. Розумовського, який в цей час був фаворитом імператриці та мав на неї певний вплив [29]. Схожі чолобитні були надані ще 9 полковниками українських полків, посполитам та курінним отаманам [29].

Однак, не дивлячись на всі зусилля, однозначної відповіді від імперського уряду не послідувало, а всі прохання передані імператрицею до Сенату по закінченню її подорожі були залишені без уваги аж до 1746 р. [29]. Але ставлення імператриці до українців однозначно поліпшилося, адже після її подорожі до Києва, в 1745 р. була відновлена Київська митрополія на чолі з Рафаїлом Зборовським, якому імператриця повернула титул митрополита [38; с.51].

В 1745 р. з проханням до імператриці Єлизавети Петрівни про відновлення гетьманства, до Санкт-Петербурга була відправлена делегація у складі якої були: генеральний обозний Я. Лизогуб, генеральний хорунжий М. Ханенко, таємний радник В. Гудович та інші [29]. На одній із церемоній делегація вручила прохання про відновлення гетьманства імператриці, яка зустріла його прихильно і пообіцяла відновити гетьманство.

Тому в 1746 р. Імперським Сенатом були розглянуті прохання козацьких полковників, які були надані імператриці в 1744 р. під час її подорожі Україною. Розглянувши прохання, Сенат вирішив спорядити спеціальну комісію на чолі з полковником Майером та направити її в Україну для розгляду скарг старшини. Комісія, як зазвичай, мала складатися із російських представників та місцевої старшини [29]. Прибувши в Гетьманщину, комісія на чолі з полковником Майером почала проводити слідство із залученням старшин, які подавали скарги. Однак не маючи ніяких доказів, слідство як правило швидко закінчувалося. Тому, можна стверджувати, що робота даної комісії була безрезультатною і лише показовою для заспокоєння козацької старшини.

Серйозні зміни для Гетьманщини наступили в 1746 р., коли після смерті останнього керівника Гетьманського уряду І. Бібікова не було призначено його заміну. Але Гетьманський уряд ще залишався головною керуючою установою в Україні, де управління здійснювалося колегіальним чином [62; с.195]. Трохи згодом склад Гетьманського уряду був оновлений так званими «новими людьми». Серед них були прибулі з Російської імперії: полковники І. Челишов та О. Извольський і бригадир І. Ільїн. Щодо української сторони, то її представляли в уряді: генеральний суддя Ф. Лисенко, генеральний осавул П. Валькевич та генеральний підскарбій М. Скоропадський [38; с.52].

Окрім того, царським урядом було зроблено декілька поступок щодо Гетьманщини. Було виведено російські полки з її території та надано дозвіл малоросійському населенню торгувати збіжжям з Європою [62; с.195]. Враховуючи наростаючі суперечності Російської імперії з Отаманською портою та Пруссією, Єлизавета Петрівна, для заспокоєння місцевого населення, вирішує задовольнити прохання старшини та відновити посаду гетьмана в Україні.

Так 5 травня 1747 р. імператриця видає указ «О бытии в Малороссии Гетману по прежним правам и обыкновениям» [15; с.694]. Під час обрання

кандидатури на посаду нового гетьмана вибір впав на брата чоловіка імператриці, українця за походженням, молодого та амбіційного графа Кирила Розумовського, якому на той час виповнилося всього лише 22 роки. В 1750 р. Кирило Розумовський з великими урочистостями в'їхав в Глухів, де прийняв титул гетьмана за старим звичаєм. Почалася нова яскрава епоха в історії Гетьманщини.

Таким чином за роки правління Гетьманського уряду Україною від 1734 по 1746 рр., результатом його діяльності стало надзвичайне економічне та демографічного виснаження Гетьманщини, посилення Російського впливу на внутрішнє становище країни. Посилилася соціальна диференціація населення. Чи не єдиним позитивним явищем була кодифікація українських законів. Однак цього було не достатньо, щоб задовольнити козацьку старшину, особливо якщо дивитися на те, як діяли керівники «Гетьманського уряду» по відношенню до старшини та українського населення.

Тому, з огляду на таку ситуацію, не дивно, що українська старшина намагалася всіма силами відновити гетьманство, а разом із ним старі козацькі порядки. І тому є цілком логічним, що старшина була задоволена призначенням Кирила Розумовського на посаду гетьмана, навіть не дивлячись на його юний вік та брак досвіду.

Розділ 3

УЧАСТЬ СТАРШИНИ В УПРАВЛІННІ ГЕТЬМАНЩИНОЮ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХVІІІ СТ.

У даному розділі досліджується діяльність гетьмана Кирила Розумовського, козацької старшини та їх спроби реформувати Гетьманщину. Велика частина розділу присвячена саме Другій Малоросійській колегії на чолі з П. Рум'янцевим, описується політика російського уряду щодо старшини та його інкорпораційна діяльність в Гетьманщині. У розділі досліджується поглинення Другою Малоросійською колегією традиційних державних установ Гетьманщини, втрату проукраїнської старшини її влади в країні. А також остаточне приєднання її до складу Російської імперії і знищення традиційних державних інституцій українського народу.

3.1. Діяльність старшини при гетьманові К. Розумовському.

Як вже було підмічено з 1741 по 1761 р. Російською імперією правила Єлизавета Петрівна, яка дещо послабила жорстку політику щодо Гетьманщини. Під час своєї подорожі до Києва у 1741р., вона отримала прохання старшини щодо скасування «Гетьманського уряду» та обрання нового гетьмана. Трохи згодом, царський уряд схвалив прохання старшини, однак кандидата на посаду гетьмана імператриця мала підібрати сама, ним виявився Кирило Розумовський. Правління Гетьманського уряду було ліквідоване, а багатьох імперських чиновників було відкликано назад до Росії.

Після свого призначення, К. Розумовський намагався не конфліктувати з царським урядом тому роздавав землі як і українській старшині, так і російським дворянам.

За гетьманування Кирила Розумовського, проводилася низка реформ спрямованих на те, щоб перебудувати Гетьманщину на європейський лад.

Гетьман намагався розбудувати Глухів, тим самим перетворити його на культурний центр Гетьманщини. Було збудовано гетьманський палац разом з великим парком та будинок Генеральної канцелярії.

Також Розумовський завершив розпочату ще Данилом Апостолом реформу судової системи. За цією реформою Гетьманщина була поділена на повіти, де було запроваджено систему шляхетських судів: земський, гродський і підкоморський. К. Розумовський приділяв багато уваги і армії. Він намагався впроваджувати в ній певні реформи. Так, згідно його розпорядження було взято курс на стандартизацію армії. Було введено однакову уніформу (білі штани, сині мундири) та озброєння.

Окрім того, за час свого гетьманування Розумовський намагався посилити вплив козацької старшини. Він бачив в ній опору державного устрою Гетьманщини та свого головного союзника для подальшого збереження посади гетьмана за собою. Тому політичні права старшини були розширені. Використовуючи ліберальні настрої царського уряду, гетьман намагався відродити самостійність державно-адміністративного апарату Гетьманщини та розвивати ідеї поміркованого автономізму серед старшин та населення.

За період гетьманства Розумовського помітно зростає роль старшини, відновлюється скликання старшинських рад та окреслюється тенденція до перетворення старшини на шляхетство.

Крім цього, гетьман намагався всіляко заохочувати старшину, він часто йшов на всілякі поступки. Саме в універсалах Розумовського вперше з'являються формулювання «у вічне і потомственне своє і спадкоємців своїх володіння» [105; с.289]. А універсалом К. Розумовського від 1761 р. право селян на переходи було зведено до мінімуму. Після затвердження універсалу, селянину необхідно було отримати від власника маєтку письмовий дозвіл на перехід, крім того заборонялося брати будь яке рухоме майно, що практично повністю знищило мобільність селянства та було цілком вигідно старшині.

Через певні успіхи реформ гетьмана, відбулося часткове відродження патріотично налаштованого угруповання старшини. Підбурені діяльністю молодого гетьмана та поступками з боку царської влади – на початку 1764 р. серед старшин визріває думка про необхідність порушити в Петербурзі не тільки питання розширення автономії Гетьманщини, а й домогтися від імператриці право на відновлення спадкоємного гетьманату, що було доволі амбіційно та небезпечно [101; с.145].

Так, наприкінці 1763 р. старшинська рада починає втілювати свої плани в реальність, були вироблені рекомендації щодо змісту «Прохання шляхетства і старшин разом з гетьманом про відновлення різних старовинних прав Малоросії». На основі цього документа генеральним писарем Василем Туманським, гадяцьким полковником Аполлоном Крижанівським і миргородським полковником Федором Остроградським у вигляді чернетки, були сформовані наступні пункти прохання [105; с.291].

По-перше, повернутися до домовленостей україно-російського договору 1654 р. Особливо акцентувалося, що старшина хоче повернути право обрання гетьмана за старим звичаєм, але зі збереження права підтвердження результатів імператрицею.

По-друге, старшина хотіла отримати право самостійного проведення внутрішньої політики та право на скликання щорічних генеральних рад.

По-третє, було висловлено прагнення повернути до складу Гетьманщини територій, які були втрачені під час гетьманування І. Самойловича та К. Розумовського.

По-четверте, пропонувалося відновити в Гетьманщині, самостійну судову систему. Старшина бажала створити систему підкоморських, земських та гродських судів. Також утворити вищу судову установу – трибунали, де мали проводитися вільні вибори суддів.

По-п'яте, задля підсилення свого становища, в проханні старшина звертала особливу увагу на питання зрівняння їх у правах з російським

дворянством. Вони хотіли домогтися, щоб царська влада визнала їх посади та землі спадковими [105; с.292].

По-шосте, особливо детально та найбільш повно старшина висловлювалася в економічних питаннях. Так пропонувалося створити окрему фінансово-бюджетну систему Гетьманщини, яка мала бути незалежною від загальноімперської скарбниці. Мала бути переглянута вся система взаємовідносин Гетьманщини та Російської імперії. Старшина наполягала, що їх платня мала надходити не з центру, а з місцевих доходів. Крім того, старшина пропонувала переглянути встановлені мита та збори. Щодо купецтва, то дозволялося вільно торгувати, як на території Гетьманщини, так і за її межами. Таке ж право повинні були отримати іноземні купці по відношенню до Гетьманщини. Мали бути скасовані всі митниці по російському, польському, турецькому кордонах, а всі монополії запроваджені російською владою в Україні мали бути скасовані.

По-сьоме, старшина не обійшла увагою і духовне, адміністративне та освітнє питання, так по аналогії з гетьманством, духівництво мало отримати право на вільні вибори, з наступним підтвердження вибору від імператриці. Окремі міста мали отримати Магдебурзьке право. Також на території Гетьманщини мали бути відкриті університети та гімназії за іноземним зразком.

По-восьме, старшина хотіла відмінити утримання російських військ на території Гетьманщини. Та утворити на заміну їм 30-ти тисячне військо козаків, яких можна було використовувати виключно для військових потреб, а при необхідності їх використання в іноземних походах платити їм підвищене жалування.

По-дев'яте, було піднято питання про заборону чужоземцям, які не мали особливих заслуг перед Гетьманщиною, отримувати землю та посади.

По-десяте, українському народові належало право на компенсації збитків та стягнень за роки останньої Російсько-турецької війни і в майбутньому

старшина наполягала, щоб всі кошти на утримання російської армії надходили з російської казни [108; с.32].

Дане прохання попри його обмеженість в деяких важливих соціальних питаннях, яскраво свідчило про відродження національної ідеї серед частини старшинства. Більше того, воно також свідчило і про національні інтереси розвитку Гетьманщини в очах української старшини.

Виходячи з цього документу, якби старшині вдалося його реалізувати, то це означало б не просто зміну політичного курсу в стосунках між Гетьманщиною та Російською імперією. Якби даний документ був прийнятий, це означало б зміну політичного статусу Гетьманщини – від автономії у складі імперії до статусу протекції. Зрозуміло, що для прийняття такого важливого документу потрібно було дочекатися якомога сприятливіших умов та, що більш важливо, максимальної готовності старшини та простого населення для досягнення цієї мети.

Нажаль, не було сприятливих умов, а лєвова частка старшин не була налаштовано рішуче. Вони пам'ятали долю своїх попередників та побоювались негативної реакції з боку царської влади, а тому і боялись втратити можливість отримати право на зрівняння в правах з російським дворянством і не бажали ризикувати тим, що вони вже мають. Більшість старшин були схильні до того, аби ігнорувати ліквідацію автономії Гетьманщини, поки їхні особисті інтереси залишаються недоторканими [108; с.32].

Під час широкого обговорення в Глухові змісту «Прохання», на засіданні Генеральної старшини й усіх полковників, яке було ініційоване гетьманом, крім генерального писаря Василя Туманського, більшість генеральної старшини серед яких були генеральний підскарбій Василь Гудович і генеральний суддя Олександр Дублянський, відмовилися підписувати «Прохання» [65; с.88]. Старшини наполягали на вилученні трьох вкрай важливих пунктів, які були фундаментом для зміцнення державних інституцій, а саме: «Про вільне обрання гетьмана», «Про суди і про трибунал» і «Про Генеральну раду» [105; с.294].

Потрібно також відмітити, що полковники та більшість полкової старшини, теж не підтримували «Прохання» та відмовлялися його підписувати. Однак згодом, під тиском гетьмана вони все ж таки підписали петицію, окрім чернігівського полковника Петра Миларадовича. В подальшому позиція цієї широкої групи старшин відіграла вирішальну роль у ліквідації автономії Гетьманщини.

Провал «Прохання» показав остаточний розкол в середовищі старшини та, що більш важливо, він показав практично абсолютну перевагу з боку прибічників імперського режиму. Фактично саме його провал поставив крапку в питанні ліквідації гетьманського управління. Адже події в Глухові, не на жарт занепокоїли Катерину II. Отримавши донесення від учасника наради полковника Павловського [65; с.89], де обговорювалося «Прохання», вона одразу викликала К. Розумовського з відповіддю до Петербургу та для подання прохання про звільнення його від гетьманства.

В іншому випадку йому забороняли з'являтися при дворі. Доручивши державні справи трьом членам Генеральної старшини Семену Кочубею, Василю Туманському, та Данилу Апостолу Кирило Розумовський 9 січня 1764 р. виїхав з Глухова [65; с.89].

Продовжуючи політику своїх попередників імператриця планувала остаточно покінчити з автономією Гетьманщини, використавши «Прохання» як привід. Окрім того, вона висловила незадоволення тим, що від гетьмана ні в Сенат, ні їй особисто не приходили рапорти про проведену роботу [38; с.29].

Того ж року російська імператриця надіслала до Сенату указ «О учинении в Малой Росии новой и вернейшей ревизии» з використанням російських офіцерів [108; с.31]. Це було спробою провести нову ревізію, не повідомивши про неї гетьмана, здійснювати яку мали великоросійські офіцери. Імператриця не довіряла попереднім ревізіям в Україні, в тому числі ревізії 1763 р., яка проводилася згідно з універсалом К. Розумовського і про яку російський уряд знав.

Протягом дев'яти місяців Розумовський зволікав з ультиматумом, ймовірно розраховуючи на допомогу старшини [108; с.31]. У відповідь на таку зухвалість, 4 лютого 1764 р. у таємній настанові князю О. О. Вяземському було чітко поставлено задачу ліквідувати автономію України та скасувати посаду гетьмана. Через таке умисне зволікання гетьмана, імператриця таємно направила в Україну три армійські полки та спонукала Сенат видати указ, про знищення в Гетьманщині порохових складів. Разом із тим у стан бойової готовності були підняті усі російські війська та укріплення, які знаходилися на території України. Але в жовтні того ж року, не отримавши ніякої підтримки з боку старшини, Кирило Розумовський погодився піти у відставку.

Останню крапку в питанні автономії Гетьманщини, було поставлено маніфестом Катерини II від 10 листопада 1764 р «По всемитивейшем от Нас увольнении Графа Розумовскаго по прошению его от Гетманского чина, повелеваем Нашему Сенату, для надлежащего Малой России управления, учредить там Малороссийскую Коллегию, в которой присутствовать главным Нашему Генералу Румянцову, и с ним четырем Великороссийским Членам из Генералитетских и Штаб-Офицерских чинов, да из Малороссийских Старшин четырем же Членам» [24; с.961].

Цим маніфестом було звільнено К. Розумовського з гетьманської посади [24; с.962]. Причому цей документ не містив уточнень про тимчасовість таких змін.

3.2. Участь старшини в управлінні Гетьманщиною під час Другої Малоросійської колегії.

Маніфестом від 10 листопада 1764 р. було не тільки звільнено Кирила Розумовського від посади гетьмана. В документі повідомлялося також про скасування полково-сотенного устрою Гетьманщини та її перетворення на Малоросійське генерал-губернаторство, а також про створення нового органу

управління українськими землями [24; с.962]. Ліквідація гетьманства не обмежувалася лише відставкою гетьмана.

В спробі залучити на свій бік провідні верстви населення, особливо тих генеральних старшин, які керували Україною в період відсутності Розумовського. Було вирішено призначити їх на керівні посади в новому колективному органі влади, задля того аби не була сформована опозиція.

Звичайно, Катерина II знайшла б і інші засоби нейтралізації генеральної старшини, але форма колегії була особливо зручною, адже вона давала змогу створити видимість широкої участі українських старшин в управлінні, насправді звівши її до мінімуму. Така форма управління забезпечувала російській стороні можливість тримати генеральну старшину під постійним наглядом. До того ж, дана форма управління передбачала налагодження прокурорського нагляду.

Заснована замість гетьмана та Генеральної військової канцелярії, та з паралельним призначенням малоросійського генерал-губернатора її президентом, Друга Малоросійська колегія не викликала протидії з боку генеральної старшини [108; с.34].

Друга Малоросійська колегія стала головним органом управління на українських землях на чолі з графом Петром Рум'янцевим [24; с.961]. Вона складалася із чотирьох російських представників, чотирьох українських старшин, прокурора та двох секретарів. З російського боку ними стали: полковник Йосип Іванович Хвостов, бригадир князь Платон Степанович Мещерський, генерал-майор Яків Ларіонович фон Брант та колезький радник Дмитро Кирилович Натальїн [24; с.961]. Потрібно також відмітити, що генерал-майора Якова Ларіоновича фон Бранта та князя Платона Степановича Мищерського імператриця призначила особисто, інших двох назначив сенат [108; с.34].

З українського боку членами Другої Малоросійської колегії стали: генеральний писар Василь Григорович Туманський, генеральний осавул Іван

Тимофійович Журавка, генеральний обозний Семен Васильович Кочубей та генеральний хорунжий Данило Петрович Апостол. Прокурором колегії було вирішено призначити підполковника Олексія Семенова. Право призначити секретарів та нижчих канцелярських службовців було надано П. О. Рум'янцеву [24; с.961]. Використавши це право він призначив не двох, а чотирьох секретарів [108; с.35].

В указі про створення колегії Катерина II чітко зазначила, що не хоче бачити нерівності між членами колегії і бажає, щоб кожен займав свої місце по чину та старшинству і тому навіть урівняла їх у правах: «Мы, желая, чтобы между определенными в сию Коллегию Членами никакого различия не было, и каждый место свое по чину и старшинству занимать мог, Всемилостивейше жалуем сих Малороссийских Членов уравнением в классах с Великороссийскими нижеследующими чинами...» [24; с.961]. Це було зумовлено тим, що старшина повинна була передати свій досвід управління російським чиновникам.

Важливо проаналізувати, ким були чиновники та старшина, які виконували завдання перетворити Гетьманщину у звичайну провінцію Російської імперії.

Генеральний обозний Семен Васильович Кочубей народився 15 жовтня 1725 р., походив із знатного роду Кочубеїв, його дід по батьківській лінії – генеральний писар Василь Леонтійович Кочубей, по материнській лінії його дідом був гетьман Данило Апостол. Освіту він отримав в Києво-Могилянській академії в 1743 р. Почав свою політичну кар'єру у 1743 р. Бунчуковим товаришем у Полтавському повіті, 29 березня 1746 р. був призначений ніжинським полковником, а з 12 жовтня 1751 р. зайняв посаду генерального обозного за правління гетьмана Кирила Розумовського.

Він був наближений до імператорського двору, був присутній на коронації Катерини II [83; с.532]. А 18 лютого 1767 р. він був нагороджений

Катериною II як кавалер ордену святої Анни, також за старанну службу Кочубей у 1775 р. отримав чин таємного радника [83; с.532].

Ще один член колегії з української сторони – Василь Григорович Туманський, генеральний писар при правлінні гетьмана Кирила Розумовського та Другої Малоросійської колегії. Народився 1723 р., в 1739 р. закінчив Києво-Могилянську академію. Після закінчення академії став військовим канцеляристом Генеральної військової канцелярії, в 1748 р. отримав звання старшого військового канцеляриста. В період з 1750 по 1751 р. був полковим писарем у Переяславському полку [67; с.378], служив бунчуковим товаришем у Київському полку [67; с.378]. Після відставки Андрія Яковича Безбородька 8 березня 1762 р., був обраний на посаду Генерального писаря в уряді Кирила Розумовського [80; с.292]. А 10 листопада 1764 р. увійшов до складу Другої Малоросійської колегії, на цій посаді він перебував до 1781 р. [80; с.292].

Туманський був одним з авторів «Прошення малороссийского шляхетства» і був особливо відданий царській владі та особисто Рум'янцеву. Про це свідчать опубліковані листи Рум'янцева до Туманського. Туманський часто відправляв гостинці в діючу армію «Государь мой Василий Григорьевичь! Я бы хотел больше воздать, нежели в одних словах благодарностию за стол одолжительную обсылку меня деликатной провизией» [30; с.392].

Натомість Рум'янцев надав родичу генерального писаря високу посаду [108; с.36]. «В оказание моего непременно к вам доброжелательства, я увидал, что г. Яковсвий близкою причитается родней фамилии вашей, из уважения к тому определяю его, по его желанию, есаулом полковым в Црилуви; и в удовольствие приму, если вы укажете такой мне случай, в котором бы я мог, делая вам угодное, подтвердить то нелицемерное почтение, которым пребывать честь имею вашего высокородия и покорным слугою Г. Румянцев» [30; с.394].

Рум'янцев просив Туманського, щоб той потурбувався про один із його маєтків, за яким велася судова справа. Він мав надіслати відповідну документацію до Сенату на пожалування нових маєтків П. Рум'янцеву. Це свідчить про рівень довіри нового генерал-губернатора до Туманського. Дружні відносини збереглися і після скасування колегії, про це свідчить висловлювання співчуття Туманському з приводу смерті його дочки у 1789 р. [30; с.394].

На посаду генерального осавула імператриці був рекомендований Іван Тимофійович Журавка, його дата народження і досі не відома, відомо тільки, що він почав службу у Війську Запорозькому в 1737 р., через певний час у 1745 р. перебував на службі у ранзі бунчукового товариша [67; с.130]. Після смерті Петра Валькевича в 1758 р. призначений в уряд гетьмана Кирила Розумовського 23 січня 1759 р. Після утворення Другої Малоросійської колегії залишився на посаді Генерального осавула, де працював до 1781 р [80; с.291]. В період з 1771 по 1779 р. носив звання полковник «малоросійський», а в 1779 році отримав титул «статський радник».

Ще одним із учасників Другої Малоросійської колегії був Данило Петрович Апостол, потомок славетної династії Апостолів, син Лубенського полковника Петра Даниловича Апостола та онук гетьмана Данила Апостола. Він народився в 1727 р., здобув блискучу освіту (де саме – не відомо). Свою політичну кар'єру розпочав 8 березня 1762 р., коли був призначений Генеральним хорунжим в уряді гетьмана К. Розумовського. На цій посаді підписав проект нового «Прошення» від Малоросійського панства. 10 листопада 1764 р. був включений до складу Другої Малоросійської колегії [80; с.291].

Деякі із генеральних старшин, такі як С. В. Кочубей та Д. П. Апостол, мали автономістичні погляди. Про них добре знали в імператорському центрі, але все ж їхній досвід був потрібний при керуванні країною, тому всі вони та генеральний осавул Журавка були рекомендовані Катерині II колегією

закордонних справ одразу після відставки Розумовського як «способнейшие для занятия членских мест» [108; с.36].

Приїхавши в Україну, Рум'янцев не зустрів практично ніякої протидії з боку старшини. Вдало використовуючи їх егоїстичні прагнення, він приступив до планомірного поглинання всіх владних структур.

У листі від 9 лютого 1765 р. граф віддав наказ, щоб до його приїзду, коли відбудеться його «действительное вступление в управление Малой Россией», були приготовані відомості про малоросійське чиновництво по сотенні правління включно, а також інформація про прибутки та витрати краю [108; с.52].

Після свого прибуття, у квітні 1765 р. губернатор видав указ, за яким Генеральна військова канцелярія, (яка була другим найвищим органом виконавчої влади після гетьмана) була реорганізована у канцелярію Другої Малоросійської колегії. Також за його наказом у вересні 1765 р. було встановлено єдину систему діловодства. З листопада того ж року було налагоджено нагляд за веденням документації [108; с.52]. Цими розпорядженнями Рум'янцев хотів перевірити роботу старшини, а нагляд за документацією дав йому можливість більш ретельно контролювати дії старшини.

Пізніше, за ініціативи Рум'янцева 31 травня 1767 р. Генеральний суд був повністю поглинутий Другою Малоросійською колегією та перебудований під Російське судочинство, він став лише департаментом при Другій Малоросійській колегії [51; с.36]. Тим самим, козацька старшина усувалася від виборів та участі в суді, а нових постійних членів суду призначав особисто П. Рум'янцев. Так 25 вересня 1767 графом було призначено «в помощь генеральным судьям» постійних членів – надвірного радника Григорія Фрідрикевича, земського суддю Сергія Дьоргуна, бунчукових товаришів Олександра Безбородька та Петра Симоновського [108; с.43].

Пізніше П. Рум'янцев активно використовував цей фактор для здійснення адміністративно-судового контролю українського населення. Окрім того, контролюючи суд, граф часто усував не потрібних, або як він вважав вкрай не надійних старшин. Нерідко такі справи закінчувалися позбавленням звання, конфіскацією майна, а іноді і ув'язненням.

Такі дії П. Рум'янцева, хоч і не задовольняли старшину, адже із правлячої верстви вони по факту перетворилися у звичайних канцеляристів, однак знищення старшин, які хоч якось не підкорялися графу було наглядним прикладом наслідків такої непокори. Саме на таке залякування П. Рум'янцев і розраховував.

Також до найвищих органів влади Гетьманщини відносились: Канцелярія Малоросійського скарбу, Генеральна лічильна комісія та Канцелярія Генеральної артилерії. Потрібно відмітити, що всі вони до осені 1767 р. були реорганізовані колегією та за прикладом Генерального військового суду стали виконувати функції звичайних департаментів Другої Малоросійської колегії [51; с.36].

Після підпорядкування Канцелярії Малоросійського скарбу імперськими властями, було відновлено фінансовий нагляд за Україною, а всі фінансові привілеї старшини та весь їх капітал, тепер був у руках царської адміністрації. Адже указом Рум'янцева від 1766 р., до складу колегії входили: полковник Яків Фрейгольц, секунд-майор Олександр Рахманов з російського боку та колезькі асесори Йосип Григорович Туманський і Михайло Іванович Сахновський – з українського [108; с.45]. Головою Канцелярії Малоросійського скарбу був призначений член колегії, вірний підданий російської імператриці Дмитро Натальїн. До цього часу традиційно цю посаду займав представник генеральної старшини [108; с.52].

За наказом П. Рум'янцева 26 жовтня 1781 р. до загальноросійського поштового департаменту було приєднано і Гетьманщину, що зобов'язало вести майже всі державні справи через пошту. Це дозволяло російському уряду ще

краще контролювати державні справи, та за потреби слідкувати за козацькою старшиною [16; с.374].

Під керівництвом П. Рум'янцева, Гетьманщину було поділено на три намісництва: Київське, Чернігівське і Новгород-Сіверське, замінивши таким чином традиційний адміністративний полково-сотенний устрій Гетьманщини [98; с.88]. За його ініціативи козацькі полки та принцип комплектування козацького війська від козацького двору, було замінено на карабінерські військові формування з принципом обов'язкової військової повинності [98; с.88].

Таким чином, після реформ П. Рум'янцева козацька старшина втратила не тільки свою політичну та економічну владу, а й адміністративну та військову. Всі ці реформи сильно посилили вплив російської адміністрації на Гетьманщину та пізніше були використані царським урядом для закріпачення селян.

Однак для проросійських старшин ситуація бачилася не такою трагічною, 1785 р. на козацьку старшину поширювалася дія царської Жалуваної грамоти (Нобілітація), яка фактично закінчила розпочату ще в 1767 р. політику російського уряду по зрівнянню старшини та російського дворянства. Їх зрівняння уже остаточно зруйнувало будь-яку можливість старшинської опозиції. Адже старшина отримала багато привілеїв, як для себе так і для своїх дітей [98; с.83].

Тому старшина більше немала стимулу продовжувати спротив політиці царського уряду. За твердженнями О. К. Струкевича та В. М. Горобця до 1786 р. в ході судових, адміністративних, соціальних, військових, секуляризаційних та політичних перетворень, Гетьманщина остаточно була інкорпорована в склад Російської імперії [51; с.41].

Після знищення Січі та остаточного знищення будь-якого спротиву з боку старшини, російський уряд долає останню перепону на шляху до повної

інкорпорації Гетьманщини – у 1779 р. була розпочата підготовка акту інкорпорації територій Гетьманщини.

В січні 1782 р. Гетьманщину було включено до складу Російської імперії як Київське, Чернігівське та Новгород-Сіверське намісництва. Потрібно відмітити, що на цих територіях суспільно-політичне життя було організоване згідно норм загальноімперського простору, а всі департаменти перейшли до використання геральдики з двоголовим орлом [51; с.40]. Гетьманщина втратила свою автономію та повністю перетворилася на звичайну губернію Російської імперії.

Отже, потрібно відмітити, що на цьому фінальному етапі знищення української автономії, козацька старшина виявила своє абсолютне небажання боротися за збереження автономії. Вона віддала перевагу своїм соціально-економічним інтересам, у зв'язку з чим дедалі більше відходила від державної ідеї. Якщо говорити прямо то козацька еліта за зрівняння себе у правах з російським дворянством, заплатила автономією Гетьманщини. Однак, потрібно також відмітити, що байдужість до власної держави виявила не тільки старшина. Така поведінка була притаманна всім верствам українського суспільства того часу.

Проте втрата автономії не означала знищення із свідомості патріотично налаштованих мас державної ідеї козацької держави. Протягом наступних десятиліть державна ідея у формі відновлення Гетьманщини чи Запорізької Січі продовжувала і далі існувати, хоч вона і не змогла втілитися в життя. Однак в подальшому вона була трансформована і саме з даної державної ідеї в подальшому зародилася ідея Української державності.

ВИСНОВКИ

В наслідок вивчення джерел та літератури ми дійшли наступних висновків:

З'ясовано, що джерельна база з історії Гетьманщини є досить значною. Однак, більшість джерел, наприклад козацькі реєстри і описи, зберігаються лише в архівних матеріалах і не опубліковані, а тому є важкодоступними для дослідників. Вивчені джерела складають документи державного походження – це накази, маніфести, діловодна документація. Саме документи державного походження дають нам можливість дослідити діяльність старшини, яка працювала у владних структурах Гетьманщини.

Проведений аналіз літератури, дає нам змогу виявити основні тенденції історіографії в досліджуваній нами темі. Так, у різні періоди вона не тільки мала протилежні погляди на досліджувану тему по-різному, але ставила перед собою принципово різні завдання.

В дореволюційний період (XIX – початок XX ст.), з одного боку, явно простежуються відсутність методологічної досконалості під час вивчення діяльності козацької старшини і певні уподобання авторів дослідження, що відзначається на об'єктивності досліджень. З іншого боку, дослідження даного періоду відзначаються значною джерельною базою. Це дозволяє відзначити їх аргументованість в питанні генеалогії козацької старшини.

Другий період – радянський (1917-1991 рр.) характеризується тиском політичних обставин, які значно обмежували плюралізм думок та доступ до історичних джерел. Історикам цього періоду в своїх дослідженнях не вдалося реалізувати наукові принципи системності, аргументованості та всебічності у підходах до вивчення історії діяльності козацької старшини та козацтва в цілому. На цьому етапі в радянській історіографії діяльність старшини змальовується, як діяльність «експлуататорів народних мас».

Справжній бум в дослідженні діяльності козацької старшини відзначається після проголошення незалежності України і складає третій період в історіографії дослідження (1991 – по сьогодні). Протягом цього періоду відбулися значні зрушення в історіографії дослідження. В більшості випадків вони пов'язані з постановкою нових історичних питань та шляхів їх вирішення. В них історія козацтва та козацької старшини займала одне з провідних місць

Варто зазначити, що не зважаючи на досить велику кількість наукових праць з історії козацької старшини, сьогодні ще існує достатня кількість «білих плям» в цій проблемі, тому в майбутньому на дослідників ще чекають пошуки нових прізвищ, біографічних даних та генеалогічні розписи. Досліджувана теми з історії діяльності української старшини Гетьманщини XVIII ст. забезпечена потрібним комплексом джерел та літератури для подальшого вивчення різних аспектів даної проблематики.

При гетьмана Івана Скоропадського царські коменданти, які призначалися російським урядом до українських міст, значно обмежували владу козацької старшини на місцях. В цей період часу козацька старшина, політично була найбільш активною. Попри всі утиски з боку царської влади старшина все ще намагалася відстоювати, як автономію так і свої права на владу. Однак чим сильніше був тиск тим менше старшин чинили супротив і все більше знаходилося старшин, які бачили в співпраці владою можливості для себе та своєї кар'єри. Після утворення Першої Малоросійської колегії, влада старшини обмежувалася ще більше, ні про яку рівність із російськими чиновниками мови не йшло. Участь старшини була тільки, як нижчих чиновників.

Призначення гетьманом П. Полуботка змінило ситуацію. В цей час старшина змогла сконсолідуватися навколо фігури гетьмана та домогтися певних успіхів у боротьбі з царською владою. Однак розбрат в середині старшини та інші причини не дали їм досягти перемоги. В період Першої Малоросійської колегії, більшість автономістсько налаштованої старшини

втратили свої повноваження, а їх місця зайняли роялісти та імперські чиновники.

За часів гетьмана Данила Апостола старшина разом із гетьманом не дивлячись на всі обмеження змогла навести лад в Гетьманщині та провести певні реформи. Однак ні про які виступи, проти царської влади та їй проти дії, мови йти не могло.

В період правління Гетьманського уряду, старшина знаходилася в ще більш прикрому стані, князь Шаховський зумів повністю придушити будь які прояви автономізму серед старшин, постійно слідкуючи за неї та арештовуючи найбільш небезпечних для царської влади. Саме в цей час простежується тенденція до повної інертності козацької старшини щодо подальшої долі Гетьманщини.

Також в період правління Гетьманського уряду, прослідковується початок процесу перетворення Гетьманщини у звичайних ресурсний придаток Російської імперії. Лише після смерті князя Шаховського старшина змогла організувати певну діяльність, щоб полегшити своє становище, проте це вже не була форма протесту, а скоріше форма прохання до царської влади. Яка на певному етапі подіяла.

З призначенням гетьманом Кирила Розумовського, настав фінальний період історії козацької старшини, в цей час автономістів практично не залишилося, а більшість старшини притримувалося думки що співпраця з царською владою буде лише на користь. Можна сказати що простежується певне знищення ідеологія. Саме в цей час старшина найбільш активно наполягала на своєму зрівнянні з російським дворянство.

Однак частина старшин прагнула збереження автономії, разом із гетьманом вони розробили проект, який мав на меті переглянути взаємовідносини Гетьманщини та Російської імперії. Проте більшість старшини не підтримало проект, який міг завдати шкоди їхнім власним інтересам. Можна

сказати що була втрачена остання можливість збереження автономії Гетьманщини.

Продовжуючи політику своїх попередників Катерину II планувала остаточно покінчити з автономією Гетьманщини використавши «Прохання» як привід. Замість гетьманського правління було утворено чергову імперську інституцію. Дану інституцію очолив граф Петро Рум'янцев. Потрібно відмітити, що він успішно впорався зі своєю роботою.

Після реформ Петра Рум'янцева козацька старшина втратила не тільки політичну та економічну владу, а й свої адміністративні та військові повноваження. Всі ці реформи значно посилили вплив російської адміністрації на Гетьманщину та пізніше були використані царським урядом для закріпачення селян.

В 1785 р. на козацьку старшину поширювалася дія царської Жалуваної грамоти (Нобілітація), яка фактично закінчила розпочату ще в 1767 р. політику російського уряду по зрівнянню в правах старшини та російського дворянства. Їх зрівняння остаточно зруйнувало, будь-яку можливість виступу старшинської опозиції, адже старшина отримала багато привілеїв, як для себе так і для своїх дітей.

На цьому фінальному етапі знищення української автономії, козацька старшина виявила своє абсолютне небажання боротися за збереження автономії. Вона віддала перевагу своїм соціально-економічним інтересам, у зв'язку з чим дедалі більше відходила від державної ідеї. Загалом козацька еліта за зрівняння себе у правах з російським дворянством, заплатила автономією Гетьманщини. Однак, потрібно також відмітити, що байдужість до власної держави виявила не тільки старшина, така поведінка була притаманна всім верствам українського суспільства того часу.

Проте, втрата автономії не означала знищення із свідомості патріотично налаштованих мас державної ідеї козацької держави. Протягом наступних десятиліть державна ідея у формі відновлення Гетьманщини чи Запорізької Січі

продовжувала і далі існувати, хоч вона і не змогла втілитися в життя. Однак вона трансформувалася і на її фундаменті зародилася ідея Української державності.

Отже, протягом XVIII ст. відбувався поступовий процес знищення автономії Гетьманщини, її управлінських структур. Старшина на чолі з гетьманами намагалась запобігти обмеженню, але в рамках існуючих можливостей імперської дійсності. Це звичайно, було не можливим і врешті-решт призвело до ліквідації структур управління в Гетьманщині, які не вписувались в загальноімперську систему. Вся козацько-старшинська структура влади, була перетворена в звичайні канцелярії Російської імперії, які були заповненні, здебільшого, російськими чиновниками, а українська козацька старшина мала обирати свій подальший шлях в рамках існуючої системи.

СПИСОК ДжЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. «Летописец» Дворецких / Издательство Мыцыка Ю.А. Москва, 1984. С. 219 – 234. URL: <http://litopys.org.ua/samovyd/sam15.htm> (Дата звернення 04.04.2020)
2. Белокуров С. Дневальные записки приказа Тайных Дел 1765 – 1783 гг. Москва. 1908. Книга 1. С. 49 – 56. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/10394-belokurov-s-a-dnevalnye-zapiski-prikaza-taunyh-del-7165-7183-gg-m-1908> (Дата звернення 08.03.2020)
3. Бумаги Кабинета Министров императрицы Анны Иоанновны. 1731 – 1740. Т. 3. (1734). Сборник РИО. Юрьев, 1900. Т. 108. 512 с. URL: <https://www.prilib.ru/item/866187> (Дата звернення 18.04.2020)
4. Величко Самійло. Літопис / Переклав з книжної української мови Валерій Шевчук. Київ, 1991. Т. II. 640 с. URL: <http://litopys.org.ua/velichko/vel.htm> (Дата звернення 04.05.2020)
5. Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. Збірник документів. Київ, 1993. 392 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0008928> (Дата звернення 17.04.2020)
6. Дневные записки Малороссийского Подскарбия Якова Марковича. 1716 – 1745. Москва, 1853. Т. I. 416 с. URL: <http://rarebook.onu.edu.ua:8081/handle/store/2210> (Дата звернення 03.05.2020)
7. З документації гетьмана Івана Скоропадського / Підготовка до друку, передмова та коментарі Ю. Мицика. Сіверянський літопис. 1997. № 3. С. 99 – 105. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/25195/09-Volert.pdf?sequence=1> (Дата звернення 08.04.2020)

8. Именной указ А. И. Шаховскому о принятии секретно искусных мер к побуждению малороссийского народа, вступить в свойство с великороссийским народом, а не с смолянами, поляками и другими зарубежными жителями. / під. ред А.Н. Филиппова // Сборник имперского русского исторического общества. Т.108. Юрьев. 1900. С. 26

9. Именной указ кн. А. И. Шаховскому об учреждении в Малороссии гетманского управления из 6-ти лиц, об объявлении посылаемой при сему грамоты старине и малороссийскому народу, о выборе лиц для означенного правления, о великороссийских судьях и пр., о назначении содержания вдове гетмана Апостола и пр. / під. ред А.Н. Филиппова // // Сборник имперского русского исторического общества. Т.108. Юрьев. 1900. С. 24

10. Літопис гадяцького полковника Григорія Граб'янки / Переклад зі староукраїнської Р.Г. Іванченко. Київ, 1992. 192 с. URL: <http://litopys.org.ua/grab/hrab.htm> (Дата звернення 28.04.2020) (10)

11. Літопис Самовидця / Видання підготував Я.І. Дзира. Київ, 1971. 207 с. URL: <http://litopys.org.ua/samovyud/sam.htm> (Дата звернення 16.04.2020)

12. Маркович Я. Дневник генерального подскарбия Якова Марковича. 1717 –1767 гг. / Под ред. А. Лазаревского. Киевская старина, 1897. Ч. 1. 342 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004488> (Дата звернення 23.04.2020)

13. Маркович Я. Дневник генерального подскарбия Якова Марковича. 1717 –1767 гг. / Под ред. А. Лазаревского. Киев, 1897. Ч. 3. 418 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004488> (Дата звернення 24.04.2020)

14. Материалы для отечественной истории, изданные М. Судиенко. Т. 1. Киев, 1853. 317 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0001133> (Дата звернення 19.03.2020)

15. О бытии в Малороссии Гетману по прежним правам и обыкновениям. // Полное собрание законов Российской империи.

Собрание I (1649 – 1825). СПб., 1830 р. Т. 12 (1744 – 1748) : 1747 р. Док. №9400. С. 694

16. О зависимости почты, в Малороссии учрежденных, от Почтового Департамента // Полное собрание законов Российской империи. Собрание I (1649 – 1825). СПб., 1830 р. Т. 21 (1781 – 1783) : 1782 р. Док.15.316. С. 374

17. О непродаже в Малороссии земель и грунтов Великороссиянам. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание I (1649 – 1825). СПб., 1830 р. Т. 7 (1723 – 1727) : 1727 р. Док. №5077. С. 793-794

18. О передаче Малороссийских дел в ведомство Коллегии Иностранных Дел по прежнему. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание I (1649 – 1825). СПб., 1830 р. Т. 7 (1723 – 1727) : 1727 р. Док. №5098. С. 806

19. О предоставлении Генерал-Лейтенанту Князю Шаховскому из Войсковой Канцелярии дел с мнением всех членов оной Канцлярии, а по секретным делам одного своего мнения. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание I (1649 – 1825). СПб., 1830 р. Т. 9 (1733 – 1736) : 1734 р. Док. №6722. С. 510-511

20. О сборе с Малороссиян доходов, по пунктам Гетмана Богдана Хмельницкого, и об отмене положения Военной Коллегии о доходах с Малороссиян. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание I (1649 – 1825). СПб., 1830 р. Т. 7 (1723 – 1727) : 1727 р. Док. №5073. С. 792

21. О состоянии Малороссийскому Правлению под ведением Сената и об учреждении для сего особой Канторы под именем Канцелярии Малороссийских Дел. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание I (1649 – 1825). СПб., 1830 р. Т. 9 (1733 – 1736) : 1734 р. Док. №6542. С. 263

22. О упразднении Малороссийской Коллегии. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание I (1649 – 1825). СПб., 1830 р. Т. 22 (1784 – 1788) : 1786 р. Док.16.430. С. 677

23. Обрання Кирила Розумовського гетьманом / Публікація В. Сергійчука. Київ. 1993. № 2. С.52 – 61. URL: <https://elib.nlu.org.ua/catalogue.html?catalogue=81> (Дата звернення 30.03.2020)

24. Об учреждении в Глухове Малороссийской Колегии и о назначении в оную присутствующим Бригадира Вельяминова. – С приложением инструкции, данной по сему предмету ему Бригадиру Вельяминову.// Полное собрание законов Российской империи. Собрание I (1649 – 1825). СПб., 1830 р. Т. 6 (1720 – 1722) : 1722 р. Док №4010. С.681-684.

25. Об учреждении Комиссии для управления отписных в казну Малороссийских маетностей и о бытии оной под главной дирекцией Министерской Канцелярии. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание I (1649 – 1825). СПб., 1830 р. Т. 11 (1740 – 1743) : 1742 р. Док. №8535. С. 590-591

26. Об учреждении в Малороссии, вместо Гетманского Правления Малороссийской Коллегии. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание I (1649 – 1825). СПб., 1830 р. Т. 16 (28 июня 1762 – 1764) : 1764 р. Док.12.277. С. 961-962

27. Памятники издаваемые Киевской Комиссией для разбора древних актов. Издательство 2 – е. Киев, 1898. Т. II. 600 с. URL: <http://www.sedmitza.ru/lib/text/2850457/> (Дата звернення 20.03.2020) (27)

28. Протоколы, журналы и указы Верховного Тайного Совета. 1726 – 1730. Т. 1. (февраль-июнь 1726). Спб., 1886. 503 с. URL: <https://www.prilib.ru/item/363701> (Дата звернення 27.04.2020)

29. Прошение сотников Черниговского полка о козачьих обидах, поданное имп. Елизавете в 1744 г. Изд. В. Модзалевского. Киев, 1894. 20

с. URL: <http://litopys.org.ua/chernlet/chern04.htm> (дата звернення 26.03.2020)

30. Пять писем гр. Румянцева к генер. Писарю В. Г. Туманскому/ Лазаревський А.Л. По поводу ста лет от смерти графа Румянцева // Киевская старина. 1896. № 12. С.374-394

31. Решение, учиненное по Его Императорскаго Величества указу в Верховном Тайном Совете на поданное прошение Войска Запорожского обеих сторон Днепра, Гетмана Апостало. – С присовокуплением данной им присяги. // Полное собрание законов Российской империи. Собрание I (1649 – 1825). СПб., 1830 г. Т. 8 (1723 – 1727) : 1728 г. Док. №5324. С. 75-83

32. Універсали Павла Полуботка (1722-1723) / Упорядн. В. Риневич. Київ, 2008. 721 с.

Література

33. Антонович В., Бец В. Исторические деятели юго – западной России в биографиях и портретах. Киев, 1885. 110 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0000037 (Дата звернення 08.03.2020)

34. Апанович О. Генеральна канцелярія. Неопалима купина. 1995. № 1 – 2. С. 140 – 142

35. Апанович О. Збройні сили України першої половини XVIII ст. Київ, 1968. 244 с.

36. Апанович О. Урядові службовці Гетьманщини – українська інтелігенція XVIII ст. Український історичний журнал. 1997. № 2. С. 92 – 97

37. Бантыш – Каменский Д. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетьманства. Киев, 1993. 656 с. URL: <https://runivers.ru/lib/book3546/18607/> (Дата звернення 17.04.2020)
38. Белашов. В.І. Глухів – столиця Гетьманщини (До Глухівського періоду історії України (1708-1782 рр.)). Глухів, 2005. с. 45
39. Борисенко В. Соціально – економічний розвиток Лівобережної України в другій половині XVII ст. Київ, 1986. 262 с.
40. Боротьба козацької старшини за відновлення автономних прав України. URL: <http://zno.academia.in.ua/mod/book/tool/print/index.php?id=3492&chapterid=1209#> (дата звернення 15.03.2020)
41. Васильчиков А. Семейство Разумовских. Т.1. СПб., Издание Стесюлевича, 1880. 486 с. URL: <https://dlib.rsl.ru/viewer/01003895096#?page=1> (Дата звернення 13.03.2020)
42. Величко О. Українська козацька старшина: Актуальні питання сучасної історіографії. Київ, 1999. С. 17 – 23. (43)
43. Гаєцький Ю. Сторінки з побуту Гетьманщини: вибір полковника. Сіверянський літопис. 1997. № 1 – 2. С. 47–48.
44. Герасименко Н. Данило Апостол. Історія України в особах IX – XVIII ст. Київ, 1993. С. 338–345.
45. Горобець В. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної та соціальної історії ранньомодерної України. Київ, 2009. 271 с. (46)
46. Горобець В. Волимо царя східного...Український Гетьманат та російська династія до і після Переяслава. Київ, 2007. 464 с.
47. Горобець В. М. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII – першої чверті XVIII ст. Київ, 1995. 69 с.
48. Горобець В. М. До питання про еволюцію гетьманської влади в Україні у першій третині XVIII ст. // Український історичний журнал. Київ, 1993. № 2-3. 138 с.

49. Горобець В. М. Павло Полуботок. Київ, 2009. 64 с.
50. Горобець В. М. Присмерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра I. Київ, 1998. 321 с.
51. Горобець В. М., Струкевич О. К. Українсько-російські політичні відносини другої половини XVII–XVIII ст.: тенденції, характер, етапи Український історичний журнал. Київ, 1997. № 1. 127 с.
52. Горобець В. Малоросійська колегія та реформи державного устрою України. 1722 – 1727 рр. Київ, 1993. 231 с.
53. Григорович Н. Канцлер князь Александр Андреевич Безбородко в связи с событиями его времени. Т. 26. СПб., 1879. 695 с. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/10286-t-26-1879> (Дата звернення 02.05.2020)
54. Грушевський М. Иллюстрированная история Украины с приложениями и дополнениями / Сост. И. И. Брояк, В. Ф. Верстюк. Донецк, 2004. 768 с.
55. Грушевський М. Історія України – Руси. Т. IX. Ч.1. Київ, 1996. 880 с.
56. Грушевський М. Історія України – Руси. Т. IX. Ч.2. Київ, 1996. 857 с.
57. Гуржий А. Формирование крупного феодального землевладения козацкой старшины на Левобережной Украине (вторая половина XVII – 60 – е годы XVIII вв.). Киев, 1983. № 3. С. 153 – 162.
58. Гуржій О. Гетьман Іван Скоропадський. Київ, 1998. 207 с. (59)
59. Гуржій О., Чухліб Т. Гетьманська Україна. Т. 8. Київ, 1999. 303 с.
60. Дашкевич Я. Полково – сотенний лад XVII–XVIII століть на Україні – штучна «біла пляма» // Пам’ятки України. 1990. № 1. С. 6 – 8.
61. Долгорукий П. Российская родословная книга. СПб., 1855. Ч. II. 327 с. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/4755-ch-2-gl-1-ya-okonchanie-familii-rossiysko-knyazheskie-gl-2-ya-familii-rossiysko-grafskie-gl-3-ya-familii-rossiysko-baronskie-1855> (Дата звернення 27.04.2020)

62. Дорошенко Д. І. Нарис історії України. Т. 2 (від половини XVII століття). Видання друге. Київ, 1992. 349 с.
63. Дядиченко В. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. Київ, 1959. 530 с.
64. Коваленко О. Б. Гетьман Павло Полуботок. Донецьк, 2009. 24 с.
65. Когут З. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація Гетьманщини, 1760 – 1830. Київ, 1996. 317с.
66. Костомаров. Н.И. Казаки. Исторические монографии и исследование. Москва, 1995. 602 с.
67. Кривошея В. В., Кривошея І. І., Кривошея О. В. Неурядова старшина. Гетьманщини. Київ, 2009. 432 с.
68. Кривошея В. Етнічний склад української козацької старшини (1648 – 1782) Вип. 2. Київ, 1997. С. 37 – 45.
69. Кривошея В. Козацька еліта Гетьманщини. Київ, 2008. 452 с.
70. Кривошея В. Національна еліта Гетьманщини (Персональний склад і генеалогія.1648 – 1782рр.). Київ, 1998. Ч. І. 269 с.
71. Кривошея В. Національна еліта Гетьманщини (Персональний склад і генеалогія.1648 – 1782рр.). Київ, 1998. Ч. ІІ. – 343 с.
72. Кривошея В. Українська козацька старшина. Ч.2. Урядники гетьманської адміністрації: реєстр. Київ, 1997. 102 с.
73. Кривошея І. Козацька старшина Переяславського полку (1648 – 1782) // Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Умань, 1998. 261 с.
74. Крупницький Б. Гетьман Данило Апостол і його доба (1727 – 1734) / Українська Вільна академія наук. Авгсбург, 1948. 195 с. (Українська історія. ІІ. Монографії ч. 2).
75. Лазаревский А. Генеральный писарь Андрей Безбородко (1711 – 1780). Киевская Старина. Т. XXVIII. Книга І. С.135 – 140.

76. Лазаревский А. Говорил ли Полуботок Петру Великому речь, приводимую Конисским. Киев, 1861. № 8. С. 9 – 19. URL: <http://surl.li/hhrv> (Дата звернення 29.03.2020)

77. Лазаревский А. Люди Старой Малороссии. Лизогубы. Киевская старина. 1882. № 1. С. 101 – 125. URL: https://www.uknol.info/ru/Records/Ljudi_staroj_Malorossii_Lizoguby.html (Дата звернення 03.03.2020)

78. Лазаревский А. Очерки Малороссийских фамилий. Безбородки. Русский Архив. 1875. № 3. С. 311 – 314.

79. Лазаревский А. Семья Скоропадских (1674 – 1758). Люди старой Малороссии. Исторический вестник. 1880. Т. II. С. 726 – 727. URL: <http://testlib.meta.ua/book/19864/read/> (Дата звернення 30.04.2020)

80. Макидонов А. В. Персональный состав административного аппарата Новороссии XVIII века. Запорожье, 2011. 337 с.

81. Маслійчук В. Л. Радикальна реформа та “Старий звичай”: Князь Олексій Шаховський і реформування Слобідських полків 1733-1735 рр. // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Харків, 2004. Т.10. С. 15-42.

82. Мицик Ю.А. Меншиков Олександр Данилович // Енциклопедія історії України: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ, 2009. 790 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Menshykov_O_D (дата звернення 06.05.2019)

83. Модзалевский В. Малороссийский родословник. Киев, 1908. Т. 1. 541 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0007158> (Дата звернення 12.04.2020)

84. Модзалевский В. Малороссийский родословник. Киев, 1910. Т. 2. 720 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0007159> (Дата звернення 12.04.2020)

85. Модзалевский В. Малороссийский родословник. Киев, 1912. Т. 3. 824 с. URL:<http://histpol.pl.ua/ru/biblioteka/ukazatel-po-avtoram/avtory-m/modzalevskij-vadim lvovich?id=12206> (Дата звернення 12.04.2020)

86. Модзалевский В. Малороссийский родословник. Киев, 1914. Т. 4. 832 с. URL:http://irbis.nbuv.gov.ua/cgibin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0001366 (Дата звернення 12.04.2020)

87. Оглоблин О. Гетьман Иван Мазепа та його доба. Нью – Йорк, 1960. 408 с.

88. Окиншевич Л. Генеральна старшина на Лівобережній Україні XVII – XVIII ст. Київ, 1926. С. 84 – 175.

89. Окиншевич Л. Значне військове товариство в Україні – Гетьманщині XVII – XVIII ст. Мюнхен, 1948. 223 с.

90. Окиншевич Л. Центральні установи України – Гетьманщини XVII – XVIII вв. Ч. 1. Генеральна рада. Київ, 1929. Т. 6. С. 253 – 425.

91. Окиншевич Л. Центральні установи України – Гетьманщини XVII – XVIII ст. Ч. 2. Рада старшини. Київ, 1930. Т. 8. С. 1 – 352.

92. Павленко С. Іван Мазепа. Київ, 2003. 415 с.

93. Панашенко В. З історії національних державних інституцій: Генеральна військова канцелярія. Київ, 1998. С. 252 – 276.

94. Панашенко В. Полкове управління в Україні (середина XVII – XVIII ст.). Київ, 1997. 74 с.

95. Панашенко В. Соціальна еліта Гетьманщини (друга половина XVII – XVIII ст.). Київ, 1995. 211 с.

96. Плонська-Василенко Н. Історія України: Від середини XVIII століття до 1923 року. Т.2. Київ, 1995. 608 с.

97. Прицак О. Рід Скоропадських (Історико-генеалогічна студія). Київ, 2002. Ч. 1. С. 20 – 31.
98. Путро А. И. Левобережная Украина в составе Российского государства во второй половине XVIII века. Київ, 1988. 140 с.
99. Путро А. Левобережная Украина в составе Российского государства во второй половине XVIII в. (Некоторые вопросы социально-экономического и общественно-политического развития). Київ, 1988. 142 с.
100. Путро О. Генеральний опис 1765 – 1769 рр. як джерело для вивчення соціально – економічних відносин на Лівобережній Україні в другій половині XVIII ст. Київ. 1982. № 7. С. 143 – 147.
101. Путро О. Останній гетьман України Кирило Розумовський. Київ – Дніпропетровськ. 13 – 17 травня 1991 р. у трьох випусках. Київ, 1993. Вип. 1. С. 140 – 149.
102. Сенютович – Бережний В. Козацтво та боротьба старшини – шляхти на Гетьманщині за визнання за нею російським урядом прав дворянства. Український історик. 1974. № 1 – 3. С. 76 – 84.
103. Слабченко М. Судівництво на Україні XVII – XVIII ст. Харків, 1919. 314 с.
104. Слабченко М. Центральные учреждения Украины XVII – XVIII ст. Одесса, 1918. 91 с. URL: <https://www.twirpx.com/file/2705858/> (Дата звернення 05.05.2020)
105. Смолій В, Степанков В. Українська державна ідея XVII – XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації. Київ, 1997. 367 с.
106. Смолій В. Прояви соціальної свідомості учасників народних повстань на Лівобережній Україні, Запорозжжі. Феодалізм, економіка, класова боротьба, культура. Київ, 1986. С.231–251.
107. Соловйов С. М. История России с древнейших времен / ред. Л.В. Черепнин. Книга 8. Москва, 1962. Т. 15-16. 674 с.

108. Струкевич О. К. Україна – Гетьманщина та Російська імперія протягом 50-80-х рр. XVIII століття (політико-адміністративний аспект проблеми). Київ, 1996. 98 с.
109. Субтельний О. Український сепаратизм на початку XVIII ст. Київ, 1994. 238 с.
110. Сушинський Б. І. Козацькі вожді України. Одеса, 1998. 686 с.
111. Фицик Л. Деякі питання сучасної історіографії української козацької старшини. Запоріжжя, 2003. Вип. 1. С. 81 – 87.
112. Фицик Л. Сучасна історіографія української козацької старшини. Запоріжжя, 2003. С. 314 – 324.
113. Хижняк З., Маньковський В.К. Історія Києво – Могилянської академії. Київ, 2003. 184 с.
114. Швидько Г. Еволюція українського козацтва гетьманщини в другій половині XVII–XVIII ст. Запоріжжя, 1993. С. 14 – 17.
115. Яковенко Н. Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII ст. Київ, 1997. 312 с.
116. Gajecy G. The Cossak Administration of the Hetmanate. V. 1. Cambridg, 1978. 576 s.

